

VE NE SÕJAVÄE EESTLASTEST DESERTÖÖRID ESIMESE MAAILMASÕJA AJAL ROOTSIS

Mart Kuldkapp

Vene sõjaväe sõdurina Esimeses maailmasõjas osalenud eesti mees võis läbi teha väga erinevaid sõjateid, sõltuvalt nii õnnest ja juhusest kui mingil määral ka omaenda valikutest. Viimaste sekka kuulus võimalus karistusega riskides väeosast omavoliliselt lahkuda või isegi vaenlase poole üle joosta. Põhjuseid selleks võis leiduda erinevaid: tegemist võis olla meeleheitliku katsega oma elu päästa, poliitilise seisukohavõtuga sõja vastu või lihtsalt pragmaatilise valikuga, mille taga olid ülemate ebaõiglus, halb ja ebapiisav toit või muus mõttes kehvad olud sõjaväes. Igal juhul kuulus väejooks kõige aktiivsemate teguviiside hulka, millega sõdur oma saatust mõjutada sai. Seetõttu väärib deserteerimine tähelepanu omalaadselt äärmusliku sõjakogemusena, kuid samal ajal peab seda vaatlema ka institutsionaalses ja poliitilises raamistikus kui probleemi ja väljakutset, millega sõjaväe- ja tsiviilvõimudel silmitsi tuli seista.

Käesoleva artikli huviobjekt on arvuliselt väike ja ebataoline kategooria desertööre: Esimese maailmasõja ajal Vene armees teeninud eestlased, kes deserteerisid peamiselt Põhja-Soomes paiknevatest väeüksustest üle piiri neutraalsesse Rootsi. Seega polnud tegemist enese vaenlasele vangi andmisega ega põgenemisega rindelt tagalasse, vaid teatud mõttes kõrvalteega Vene väeteenistusest pääsemiseks. Taoline teguviis esitas ootamatu väljakutse aga Rootsi ametivõimudele, kellel puudusid esialgu igasugused reeglid sõdivate riikide armeedest pärit desertööridega ümberkäimiseks.

Artiklis annan lühikese ülevaate väejooksust kui probleemist Esimese maailmasõja aegses Vene sõjaväes ning katsetest deserteerimisega võidelda. Seejärel käsitlen seda, kuidas Rootsis selle ootamatu nähtusega toime tuldi ning milline kohtlemine desertööridele uues asukohariigis osaks sai. Samal ajal on tähelepanu all eestlastest desertöörid ise: eelkõige nende isikulooline taust¹ ja deserteerimise põhjused, mis annavad ühtlasi teavet sõjaväes valitsenud olude kohta.

¹ Konkreetsete isikute kohta olen võimaluste piires püüdnud leida lisaallikaid, mille juures on olnud palju abi Rahvusarhiivi ühisloome algatusest Eestlased Esimeses

Tuleb märkida, et eestlastest desertööride siin eraldi grupina välja toomine on õigustatud vaid artikli mahtu ja tõenäolist lugejaskonda arvestades. Tegelikult moodustasid eestlased Rootsi jõudnud Vene armee desertööridest vaid väikese osa ning neid ei koheldud kuidagi eripäraselt võrreldes muust rahvusest saatusekaaslastega. Seetõttu toon paralleelselt näiteid ka viimaste kohta ning vaatlen eestlasi nimetatud laiema grupi kontekstis.

Kuna seda teemat vähemalt minu teada varem uuritud ei ole, võiks siinne käsitlus anda oma panuse nii Vene armee koosseisus sõjas osalenud eestlaste sõjakogemuse kui ka neutraalse Rootsi Esimese maailmasõja aegse poliitika paremaks mõistmiseks.

Uurimisseis ja allikad

Eesti ajalooteaduses pikka aega valitsenud suhteline huvipuudus Esimese maailmasõja ja selles osalenud eestlaste sõjakogemuse vastu on viimastel aastatel asendunud järjest kasvava tähelepanuga. Uuritud on 1914. aasta mobilisatsioone,² sõdurite mälestuste ja kirjade kasutamismõimalusi ajalooallikatena³ ning viimastele toetuvalt sõjakogemuse erinevaid aspekte (isikute elusaatus, sõja- ja kodurinde vahelised suhted, sõdurite sõjast koju saabumine, rahvuslik taustsüsteem eestlastest sõdurite mõjutajana).⁴ Samuti on kirjutatud Saksa sõjavangi langenud eestlastest ning katsetest

Maailmasõjas: <<http://www.ra.ee/ilmasõda>> (10.02.2016). Tänu sellele saab ka nentida, et eestlastest desertöörid esinesid Rootsi ametivõimudega suheldes reeglina õige nime all ning andsid enda ja oma teenistusloo kohta tõeseid andmeid.

² Tõnu Tannberg, "Tsaar kui kutsub oma lapsi..." 1914. aasta mobilisatsioonidest Eesti- ja Liivimaal", *Rootsi suurriigist Vene impeeriumisse*, toim. Leino Pahtma, Helina Tamman (Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 1998), 193–212.

³ Aigi Rahi, Piret Jõgisuu, "Eesti sõdurite kirjad ajalooallikana", *Ajalooline Ajakiri*, 2 (1998), 29–48; Aigi Rahi, Piret Jõgisuu, "Eesti sõdurite kirjad Esimesest maailmasõjast", *Ajalooline Ajakiri*, 3 (2000), 51–67; Liisi Eglit, "Kirjad, päevikud ja mälestused Esimeses maailmasõjas osalenud eesti sõdurite sõjakogemust kajastavate allikatena", *Eesti ajaloo 19.–20. sajandil: uurimusi historiograafiast, allikaõpetusest ja institutsioonidest* (Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 2012), 212–234.

⁴ Andreas Kalkun, "Jakob Ploomi kirjad sõjast: kirjakonventsioonid ja isiklik tragöödia", *Akadeemia*, 3 (2008), 559–589; Liisi Eglit, "Sõja- ja kodurinde vahelised suhted Esimeses maailmasõjas osalenud eesti sõdurite kirjades ja mälestustes", *Eesti sõjaajaloo aastaraamat = Estonian Yearbook of Military History*, 2 (8) (2012), 57–88; Liisi Eglit, "The experience of returning: Estonian World War I soldiers' return to society", *Frontwechsel: Österreich-Ungarns "Grosser Krieg" im Vergleich*, hrsg. von Wolfram Dornik, Julia Walleczek-Fritz, Stefan Wedrac (Wien, Köln, Weimar: Böhlau, 2014), 71–90; Liisi Esse, "Kuidas mõjutas Vene armee rahvuslik taustsüsteem eesti sõdurite sõjakogemust ja rahvusluse arengut Esimeses maailmasõjas?", *Esimene maailmasõda ja Eesti*, toim. Tõnu Tannberg (Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 2014), 132–155.

neid poliitiliselt mõjutada ja etnograafiliselt uurida.⁵ Esimesi samme on tehtud ka Esimese maailmasõja kogemuse hilisemate järelmõjude ja sõdurite elusaatuste pikemas perspektiivis uurimise alal⁶ ning avaldatud allikapublikatsioone.⁷

Vene sõjaväest deserteerimist puudutava kirjanduse hulgas tuleb mainida eelkõige Maksim Oskini osaliselt vastavale teemale pühendatud raamatut ja samasisulist kokkuvõtlikku artiklit⁸ ning Aleksandr Astašovi ja Paul Simmonsi lühiuurimusi.⁹

Ehkki ka Rootsi ajalooteaduses on seoses saja aasta möödumisega Esimese maailmasõja algusest tõusnud päevakorda järjest enam seotud teemasid,¹⁰ on Rootsit puudutanud deserteerimisi Vene sõjaväest mainitud mulle teadaolevalt vaid Tomas Hammari 1964. aastal ilmunud Rootsi sisserändepoliitikat puudutavas uurimuses ning sealgi möödaminnes.¹¹

Käesoleva artikli peamise allikalise baasi moodustavad kahe Rootsi ametiasutuse: siseministeeriumi (*Civildepartementet*) ja kindralstaabi (*Generalstaben*) arhiividokumendid. Neist esimene tegeles eeskätt küsimusega, mida tabatud desertööridega ette võtta; teine aga püüdis sõjalisest perspektiivist hinnata väejooksikute võimalikku ohtlikkust ning koguda

⁵ *Encapsulated voices: Estonian sound recordings from the German prisoner-of-war camps in 1916–1918*, Das Baltikum in Geschichte und Gegenwart, 5, ed. by Jaan Ross (Köln, Weimar, Wien: Böhlau Verlag, 2012); Mart Kuldkepp, “Pastorisierung ja propaganda 1915: plaanid eesti päritolu sõjavangide poliitiliseks mõjutamiseks Saksamaal”, *Eesti sõjaajaloo aastaraamat = Estonian Yearbook of Military History*, 5 (11), 141–163.

⁶ Aigi Rahi-Tamm, Liisi Esse, “Sõjaveteranid NKVD ees: Esimese maailmasõja peegeldused veerand sajandit hiljem”, *Esimene maailmasõda ja Eesti*, toim. Tõnu Tannberg (Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 2014), 391–411.

⁷ Vt eelkõige: *Eestlased ilmasõjas: sõdurite kirju, päevikuid ja mälestusi Esimesest maailmasõjast*, koost. Tõnu Tannberg (Tartu: Rahvusrhiiv, 2015); *Juhtumised suures Euroopa sõjas 1914.–1918. aastal: läbi elatud juhtumised mälestuseks kirja pannud Kustas Viitmann*, koost. Andres Seene, toim. Ken Kalling, Jüri Kotšinev, Andres Seene (Tartu: Rahvusrhiiv, 2015).

⁸ Maksim Oskin, *Neizvestnye tragedii Pervoï mirovoï voïnÿ: plennÿe, dezertirÿ, bezhentsÿ* (Moskva: Veche, 2011), 236–325; Maksim Oskin, “Rossiiskie dezertirÿ Pervoï mirovoï voïnÿ”, *Vestnik PSTGU*, 5 (60), 2014, 46–61.

⁹ Aleksandr Astashov, “Dezertirstvo i bor'ba s nim v tsarskoï armii v godÿ Pervoï mirovoï voïnÿ”, *Rossiiskaya istoriya*, 4, 2011, 44–52; Paul Simmons, “Combating desertion and voluntary surrender in the Russian Army during the First World War”, *Other fronts, other wars? First World War studies on the eve of the centennial*, ed. by Joachim Bürgschwentner, Matthias Egger, Gunda Barth Scalmani (Leiden, Boston: Brill, 2014), 41–61.

¹⁰ Esimese maailmasõja uurimisseisu kohta Rootsis vt Lina Sturfelt, “Introduction: Scandinavia and the First World War”, *Scandia*, 2, 2014, 93–106.

¹¹ Tomas Hammar, *Sverige åt svenskarna: invandringspolitik, utlänningskontroll och asylrätt 1900–1932* (Stockholm: Stockholms Universitet, 1964), 263.

neilt luureandmeid Soomes paiknevate Vene väeosade kohta. Vähemal määral olen kasutatud ka muid arhiivimaterjale ja omaaegses ajakirjanduses ilmunud teateid.

Deserteerimine Vene sõjaväest

Esimese maailmasõja aegse Vene armee juhtkonna jaoks oli sõdurite deserterimine või muul viisil rindeteenistusest kõrvale hoidmine tõsine ja ajapikku süvenev probleem, millega võitlemisele pöörati suurt tähelepanu.

Deserteerimine Vene sõjaväest sai alguse praktiliselt kohe pärast mobilisatsiooni, seda alles rindejoone poole liikuvatest sõjaväeeselonidest. Oma osa sõdurite moraali languses oli ka 1914. aasta augustis Ida-Preisimaal saadud kaotustel, mis löid kõikuma usu sõja kiirsesse lõppu.¹²

Kõige karmimate karistustena deserterimise eest kohaldati sõja alguses saatmist trahviroodu või vanglakaristust. Viimane tuli aga ära kanda alles pärast sõja lõppu; seni jätkus teenistus samas väeosas vaid mõningate privileegide kaotusega (nn *штрафованный*) ning võimalusega ennast n-ö heast küljest näidates karistus kustutada. See tähendas, et ka ebaõnnestumise korral võis deserterimiskatse jääda väheste tagajärgedega. Juba 1915. aasta jaanuaris seadust aga karmistati: nüüd oli teistkordse deserterimiskatse eest ette nähtud 20 aastat sunnitööd ning kolmanda katse eest surm hukkamiskomando käe läbi. Sama aasta märtsis hakati uuesti lubama ka sõdurite mittekohutulikkude füüsilist karistamist, mis oli distsiplinaarmeetmena kaotatud 1904. aastal. Sellest kujunes kiiresti väga laialdaselt kasutatud abinõu, mis samal ajal avaldas sõdurite moraale peaaegu ainult negatiivset mõju. Tekkis isegi uus liik desertööre, kes selle asemel, et põgeneda rindelt tagala suunas, võisid teatud juhtudel jalge alla võtta hoopis vastupidise teekonna, kui olukord koduses väeosas väljakannatamatuks muutus. Maksim Oskini hinnangul muutuski just füüsiline karistamine ja sellega seotud moraali tõsine langus alates 1915. aasta sügisest deserterimise ja enda vangiaandmise peamiseks põhjuseks.¹³

1916. aasta alguses, kui olukord Venemaa rindel polnud paranenud ning sõjaväeline distsipliin järjest enam alla käis, pöördui veelgi repressiivsemate meetodite juurde. Esiteks kehtestati surmanuhtluse kohaldamise võimalus juba esimesest deserterimiskatsest. Teiseks muudeti deserterimise mõiste definitsiooni. Kui seni oli vastava määratluse rakendamine sõltunud ära oldud aja pikkusest, siis nüüdsest nimetati deserterimiseks

¹² Oskin, *Neizvestnye tragedii*, 245, 247–251.

¹³ Simmons, *Combating desertion*, 42–43, 44–48; Oskin, *Neizvestnye tragedii*, 260–266.

kõiki omavolilisi lahkumisi, mille eesmärk oli vältida sõjaväeteenistust või mingis sõjalises operatsioonis osalemist. Surmanuhtlust rakendati deserterimise eest siiski vaid harva. Karistuste täideviimine avaldas mõistagi negatiivset mõju moraalile, teiseks oli tihti raske tõestada, et nt rännakul väeosast maha jäänud sõdur oli deserterinud just meelega ja eesmärgipäraselt.¹⁴

Küllalt efektiivseks osutusid aga uued abinõud desertööride tabamiseks, mida hakati ellu viima alates 1915. aasta novembri lõpust. Selleks tuli jagada roodud püsivateks rühmadeks ja jagudeks, et ülemad oma sõdureid paremini tundma õpiksid; sõduritel tuli keerulistes operatiivolukordades (nagu suurtükiväetuli, kaitse ja rünnak) paremini silma peal hoida, toimuma pidid igapäevased kohaloleku kontrollid ja väeosade lähedale tuli asutada sandarmeeriapunktid sõdurite liikumislubade viseerimiseks. Nimetatud meetmed hakkasid 1916. aasta vältel pikkamööda tulemusi andma ning sandarmeeria poolt vahi alla võetud desertööride arv järjest kasvas, nii et neid ei jõutud piisava kiirusega kohtu ette saata. Samas aga peeti nende rindel rakendamist liiga ohtlikuks, seda isegi abitöödel.¹⁵

1916. aasta detsembriks oli asi jõudnud nii kaugele, et veidi alla seitsme miljoni pealisest Vene armeest¹⁶ umbes kaks miljonit sõdurit istusid sõjavangis ja rohkem kui pool miljonit olid deserterimiskogemusega. Kui surmanuhtlus ja füüsiline karistamine pärast Veebruarirevolutsiooni (ukj 8.–12. märts 1917)¹⁷ Ajutise Valitsuse käsul uuesti keelustati, hakkas armee kiiresti lagunema. Suurem osa deserterimisi leidiski aset just sellel ajajärgul.¹⁸

Maksim Oskin osutab, et deserterimine sõja ajal – nagu sabotaaž rahu ajal – väljendab nende ühiskondlike gruppide suhtumist, kes pole olukorraga rahul, kuid on samas võimetud seda muutma. Oskin toob välja sedagi, et suurema linnastumisastmega riikide armeedes oli väejuoks vähem levinud ning leidis tihti aset poliitilistel põhjustel (nt Austria-Ungari armees teenivate slaavlaste puhul). Reeglina talupoegkonna seast pärit Vene lihtsõduri puhul oli deserterimise põhjuseks aga eelkõige vähene motivatsioon osaleda sõjas, mille eesmärgi ta ei mõistnud. Sõda ei lubanud ei olulisi territoriaalseid vallutusi (strateegiliste punktide nagu Galiitsia ja Musta

¹⁴ Simmons, *Combating desertion*, 56, 58–59; Oskin, *Neizvestnnye tragedii*, 280–281.

¹⁵ Simmons, *Combating desertion*, 56, 59–60; Oskin, *Neizvestnnye tragedii*, 259, 278–279, 288–289, 307.

¹⁶ Vt Alan K. Wildman, *The end of the Russian Imperial Army: the old army and the soldiers' revolt (March–April 1917)* (Princeton: Princeton University Press, 1980), 105.

¹⁷ Kui pole märgitud teisiti, on kuupäevad artiklis antud uue kalendri järgi.

¹⁸ Simmons, *Combating desertion*, 60–61; Oskin, *Neizvestnnye tragedii*, 253.

mere väinade hõivamisperspektiiv oli liiga vähese propagandaväärtusega) ega polnud mõeldud ka vaenlase maalt väljaajamiseks (enamik sõjategevusest toimus väljaspool Venemaa territooriumi või selle vähemusrahvustega asustatud piirialadel). Samal ajal olid kõigi jaoks ilmsed sõja varjuküljed: inimkaotused, sõjaseisukorrast tulenevad piirangud, raha- ja toiduainete puudus jne. Sõdurite puhul lisandusid veel sõjaväes valitsevad rasked olud, hirm rinde ees ning mure lähedaste ja majapidamise pärast. Sõja venides tõi see pikkamööda kaasa lihtsõduri süveneva võõrandumise, mida sõja alguse märkimisväärne patriotismilaine oleks suutnud ära hoida vaid juhul, kui konflikt olnuks lühiajaline. Venemaa puhul viis aastatepikkuseks veninud sõda aga lõpuks nii armee kui riigi enda lagunemiseni.¹⁹

Deserteerimine Rootsi enne 1916. aasta kevadet

Raske on kindlaks teha, millal täpselt hakkas Vene armees teeninud desertööre neutraalsesse Rootsi jõudma, kuid üsna tõenäoliselt tuli seda ette sõja algusest peale. 1914. aasta 5. augustil keelati Saksamaalt tulevatel Saksa alamatel ja Venemaalt tulevatel Vene alamatel ilma eriloata Rootsi riiki sisenemine,²⁰ kuid nagu Rootsi kindralstaabi vastuluurega tegelev nn teadetebüroo (*Underrättelsebyrån*) 18. augustil märkis, ei saanud seejuures tagada, et Rootsi ei jääks isikuid, kes olid mujalt läbisõiduks loa saanud.²¹ Ühtlasi näib, et mingeid erilubasid piiril tihtipeale ei nõutudki ja piirduti vaid passikontrolliga. Salaja või valedokumentidega üle piiri tulnud isikute arvu on aga võimatu teada saada.

Varaseimad ametlikud plaanid küsimuses, mida teha Rootsis viibivate välisriikide sõjaväelastega, olid seotud võimalusega, et neutraalne Rootsi kistakse mingil põhjusel sõtta. 1915. aasta 28. mail saatis siseminister Oscar von Sydow kõikidele läänivalitsustele ringkirja, milles seisis, et sõjaolukorras tuleb riigis viibivad kahtlased välismaalased otsekohe interneerida ja üle kuulata. Kui ülekuulamine ei andnud edasistele kahtlustele alust, võis välismaalase vabastada. See ei kehtinud aga nende vaenuliku riigi alamate kohta, kes polnud Rootsis hinge kirjas või kellel puudus kindel töö- ja elukoht. Sellised isikud tuli otsekohe riigist välja saata. Vaenuliku riigi sõjaväelased tuli sõjavangidena kinni pidada.²²

¹⁹ Oskin, *Neizvestnye tragedii*, 242–244, 252–253, 269; Oskin, *Rossiskie desertiry*, 46.

²⁰ Sveriges Riksrådet Marieberg, Civildepartementet, Hemliga Arkivet (edaspidi Civ-dept, HA), E, I, Vol 1: siseminister kõikidele läänivalitsustele 05.08.1914.

²¹ Civ-dept, HA, E, I, Vol 1: af Edholm kuningale 18.08.1914.

²² Civ-dept, HA, E, I, Vol 1: siseminister Stockholmi politseivalitsusele ja kõikidele läänivalitsustele 28.05.1915.

Ehkki Rootsi Esimesse maailmasõtta ei astunud, rakendati sarnaseid meetmeid – ülekuulamist, vabastamist, väljasaatmist ja (omalaadset) interneerimist – edaspidi ka tabatud desertööride puhul.

Kõige tõenäolisemalt jäid esimesel sõja-aastal Rootsi jõudnud desertöörid ametlikes dokumentides kajastumata seetõttu, et piirikontroll Põhja-Soomes, kus asusid Rootsile kõige lähemal paiknevad Vene üksused, oli suhteliselt nõrk ning isegi sõjaväelastel oli võimalik suuremate raskusteta piiri ületada. Näiteks kirjutas kindralstaabi teadetebüroo Haparanda-esindaja Edgar Rutberg 1915. aasta 28. oktoobril oma kontaktohvitserile kapten G. G. Gaddile Stockholmis, et üle-eelmisel päeval oli piirilt tagasi saadetud kaks Punase Risti käesidemetega Vene ohvitseri, kes olid loata tulnud Rootsi, et sealt viina osta. Tegu oli olnud Oulus asuvas eskadronis teenivate ratsaväehvitseridega.²³ Poleks nad aga vormi kandnud, oleksid nad ilmselt raskusteta üle piiri pääsenud.

Alles 26. aprillil 1916 esitas Norrbotteni läänivanem Walter Murray²⁴ siseministrile küsimuse, kas ei peaks ka tsiviilriietes Vene sõjaväelaste üle piiri liikumist kuidagi piirama. Seni polnud neile, isegi kui nende passis oli elukutseks märgitud midagi sõjaväelist, tehtud selleks mingeid takistusi.²⁵

Samal päeval, kui raporteeriti intsidendist kahe Vene ohvitseriga, peeti Nedertorneå vallas Salmise külas kinni aga ka esimene tõeline desertöör, kelle kohta mul on õnnestunud andmeid leida. See oli Vene mereväehvitseri mundris noor mees, kelle riiete alla oli peidetud padruneid ja osadeks lahti võetud kaheraudne jahipüss. Haparanda linnas peetud ülekuulamisel selgus, et tegemist oli 23-aastase Vilniuse kandist pärit Karl Rudkiniga,²⁶ kes oli teeninud reamehena Kuramaal ning viimati Tallinna lähedal paiknevas väeosas. Rudkini deserteerimise konkreetset põhjust protokolli ei kajastu, kuid ta oli koos mereväehvitserist vennaga planeerinud põgeneda mõnda Rootsi lääneranniku või Norra sadamasse, et lasta seal ennast laeva peale munsterdada. Venna ohvitserivormis oli ainult vene ja läti keelt rääkival Rudkinil õnnestunud takistusteta reisida läbi kogu Soome; pärast Soome ja Rootsi piiriks oleva Tornio jõe ületamist sattus ta aga Rootsi vahipostile.²⁷

²³ Sveriges Krigsarkiv, Generalstaben (edaspidi Generalstaben), Inrikesavdelningen, F, II, Vol 2: Rutberg Gaddile 28.10.1915.

²⁴ Rootsi kõrgem riigiametnik; vastab positsioonilt Eesti maavanemale.

²⁵ Civ-dept, HA, E, II ab, Vol 2: Murray von Sydowile 26.04.1916.

²⁶ Kui pole märgitud teisiti, on isikunimed esitatud vastavalt Rootsi ametlikes dokumentides kasutatud kirjaviisile.

²⁷ Generalstaben, Inrikesavdelningen, F, II, Vol 2: Karl Rudkini ülekuulamisprotokoll 22.11.1915.

Rutbergi hinnangul üsna intelligentne mees oli olnud ülekuulamise ajal täiesti endast väljas hirmust, et ta saadetakse tagasi Venemaale ja lastakse seal desertöörina maha. Kuna näis, et spiooniga tegemist ei ole, küsis Rutberg läänivanem Murraylt, mida väejooksikuga ette võtta. Murray arvas, et kuna Rudkin oli relvastatud sõjaväelane, kes kuulus sõdiva riigi armeesse, oleks teda ilmselt pidanud interneerima, kuid sellega “oleks ju üsna keerule lugu”, nii et õieti oli tal parem kära tekitamata maalt kaduda. Järgmise päeva õhtul saadetigi Rudkin tsiviilriietes ja raudteetöötajate valve all Göteborgi, et ta sealt edasi kuskile välismaale sõidaks.²⁸

Deserteerimiste sagenemine 1916. aastal

Sagedasemaks muutusid taolised episoodid 1916. aasta kevadel, mil deserteerinud Vene sõduritega tegelemine sai Rootsi ametivõimude jaoks kui mitte päris iganädalaseks, siis kindlasti igakuiseks ülesandeks. Tundub, et paradoksaalselt oli selle peamiseks põhjuseks 1916. aasta alguses Põhja-Soomes tugevdatud piirikontroll. Nagu Berliinis resideeruvad saksasõbralikud soomlased Saksa asevälisminister Arthur Zimmermannile 1916. aasta sügisel teatasid, oli tugevduse eesmärk olnud takistada noorte soomlaste väljarännet Rootsi kaudu Saksamaale, kus nad vabatahtlikena Saksa sõjaväkke astusid.²⁹ Piki Tornio jõge paigutati selleks lisavägesid ning väiksemates küldes piki Botnia lahe idakallast loodi vahipostid, et takistada Rootsi jõudmist veeteed mööda.³⁰ Arvatavasti oli tugevam piirikontroll ühtlasi mõeldud ära hoidma salakaubavedu ja võimalik, et ka desertööride jõudmist Rootsi.

Põhja-Soome paigutatud üksused kuulusid enamjaolt nn Piirikaitse Üksikkorpuse (*Отдельный корпус пограничной стражи*) 1. ringkonna Peterburi piirivalvebrigaadi ehk Aleksander III brigaadi (*1-я С. Петербургская имп. Александра III пограничная бригада*). Piirikaitse Üksikkorpus oli tsaar Aleksander III asutatud ning selle nime all kuni 1917. aastani, üldse aga kuni 1918. aasta märtsi lõpuni eksisteerinud Vene rahandusministeeriumile allutatud sõjaväestatud ametkond, mis tegeles riigipiiri valvamise ja salakaubaveo ning ebaseadusliku piiriületuse

²⁸ Generalstaben, Inrikesavdelningen, F, II, Vol 2: Karl Rudkini ülekuulamisprotokoll 22.11.1915.

²⁹ Selle nn jäägriliikumise kohta vt: Matti Lackman, *Suomen vai Saksan puolesta? Jääkäreiden tuntematon historia* (Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava, 2000).

³⁰ Suomen Kansallisarkisto (edaspidi KA), Suomen Vapauttamisen Ulkomaan Valtuuskunta, kansio 1: von Bonsdorff Zimmermannile 23.11.1916.

tõkestamisega.³¹ Alates 1916. aasta kevadest Rootsi deserteerinud sõdurid pärinesid ülekaalukalt just neist piirivalvëgedest, milles teenivatele sõduritele oli Rootsi põgenemine oma piirilähedase asukoha tõttu suhteliselt kerge.

Esimene kevadine desertöör tabati 1916. aasta 15. märtsil siiski ootamatus kohas: Stockholmist umbes 150 km põhja pool asuvas Öregrundi linnakeses. See oli 31 aasta vanune Podolski maakonnast pärit Emiljan Makarewitsch Cerbanjok, kes kandis Vene sõjaväemundrit ning kellel oli kaasas relv koos laskemoonaga. Cerbanjok oli põgenenud paadiga Ahvenamaal paiknevast suurtükiväepatareide ehitustöödega tegelevast väeosast. Deserteerimise põhjusena nimetas ta soovimatust rindele minna; seda, et talle teadaolevalt olid kaks madrust juba mõne aja eest Rootsi põgenenud, ning lootust Rootsis aednikuna tööd leida. Cerbanjok kuulati üle kaks korda. Teisel ülekuulamisel, mille juures viibis kaks ohvitseri, jagas ta meelsasti andmeid erinevate Ahvenamaa kaitserajatiste kohta.³²

10. aprillil tabati Norrbotteni läänis järgmine väejooksik: 1896. aastal Krasnoje Selo lähedal sündinud Alexander Ivanoff, kes oli alates 1915. aasta juunist teeninud Turus ja Oulus ning seejärel Rootsi piiri ääres Ylitornios Alkkula külas piirivalvurina. Ivanoff koos kaaslastega oli kuulnud, et neid saadetakse kuu aja jooksul rindele, mistõttu nad olid otsustanud järgemööda põgeneda. Lisaks oli sõdureid koheldud halvasti ohvitseride poolt. Öösel vastu 8. aprilli, kui Ivanoff pidi olema kasarmu juures vahipostil, suusatas ta üle piiri Rootsi vahiposti juurde Alkullenis. Ivanoffi teatel oli keegi Tornedalenis elav isik olnud juba valmis talle tööd pakkuma.³³

22. aprillil kuulati üle juba 3. aprilli öösel suuskadel üle piiri Rootsi tulnud 1892. aastal Petrogradis sündinud Alexander Radionovitsch Grafo, kes oli viimased kaks aastat kuulunud Aleksander III brigaadi 3. ratsaväediviisi ning teeninud viimati Karunki külas piirivalvurina. Grafo oli otsustanud deserteerida, kuna sõdureid oli koheldud ohvitseride poolt “nagu koeri”. Oleks tal olnud aga võimalus rindele pääseda, poleks ta enda sõnul põgenenud, “kuna sõjas oli vähemalt lootust surra”. Grafo teada oli juba enne teda Torniosst üks sõdur sama tee jalge alla võtnud. Samuti oli ta kuulnud veel mitme sõduri deserteerimisplaanidest. Grafo, kes jättis ülekuulamisel

³¹ Piirikaitse Üksikkorpuse kohta vt Aleksandr Plekhanov, Andrei Plekhanov, *Otdel'nyi korpus pogranichnoï strazhi imperatorskoï Rossii (1893–1917)* (Moskva: Granitsa, 2003).

³² Civ-dept, HA, E, I, Vol 4: Emiljan Makarewitsch Cerbanjoki ülekuulamisprotokoll 16.03.1916.

³³ Civ-dept, HA, E, I, Vol 4: Alexander Ivanoffi ülekuulamisprotokoll 10.04.1916.

“väga usaldusväärse mulje”, oli teinud juba mõnda aega tööd ühe kohaliku Karungi kingsepa juures.³⁴

Ülekuulatud desertööri hoiti esialgu vastavalt Öregrundi ja Haparanda vangimajades, kuid otsused nende edasise saatuse kohta langetati suhteliselt kiiresti. 14. aprillil kirjutas siseminister kuninga nimel Stockholmi läänivanemale, et kuna Emiljan Makarewitsch Cerbanjok ei kujutanud kindralstaabi hinnangul ohtu Rootsi julgeolekule, võib teda vabaks lasta ja lubada tal aednikuna tööd otsida, nagu ta oli soovinud.³⁵ Samal päeval lubati Haparanda vanglast vabastada Alexander Ivanoff, kellele keegi oligi juba teenistust pakkunud.³⁶ 28. aprillil edastati sarnane otsus Alexander Radionovitsch Grafo kohta, kellel oli lootust leida erialast tööd kingsepana.³⁷

Toodud kolm näidet 1916. aasta märtsist ja aprillist iseloomustavad üldisemalt desertööridega ümberkäimist enne 1916. aasta 10. novembrit. Rootsi pool piiri tabatud Vene väejooksik vangistati ja kuulati lähimas politseijaoskonnas üle. Seejärel edastati tema ülekuulamisprotokoll kindralstaapi ja siseministeeriumisse, mis üheskoos otsustasid, kas vastav isik tuleks maalt välja saata või teiste Rootsis viibivate välismaalastega võrdsetel tingimustel vabastada. Kõigil teadaolevatel juhtudel lasti väejooksik vabaks.

Kuigi vastav korraldus iga desertööri või desertööride grupi kohta anti formaalselt Rootsi kuninga Gustav V nimel, olid tegelikud otsustajad sõjaväe poolt kindralstaabi ülem kindral Knut Gillis Bildt ja tsiviilvõimude poolt siseminister Oscar von Sydow (siseminister 1914–17).³⁸ Iga desertööri kohta nõutati kindralstaabi ülema resolutsioon. Kui viimane arvas, et vastav isik ei ole ohtlik ning tsiviilvõimud olid otsustanud, et tal on võimalik Rootsis äraelamiseks tööd leida, väljastati korraldus vabaks laskmise kohta. Kohalik läänivanem pidi seejärel koostöös politseiga korralduse täide viima.

Eestlastest desertöörid kuni 1916. aasta novembrini

Üsna pea pärast väejooksude sagenemise algust 1916. aasta kevadel hakkasid Rootsi jõudma ka esimesed Põhja-Soomes paiknenud väeosadest põgenenud eestlased.

30. mail kuulati Haparandas üle 1896. aastal sündinud Padiselt pärit Edvard Uulmann (ka Eduard Ulman), kes oli kuulunud muusikuna 462.

³⁴ Civ-dept, HA, E, I, Vol 4: Alexander Radionovitsch Grafo ülekuulamisprotokoll 22.04.1916.

³⁵ Civ-dept, HA, B, I, Vol 1: kuningas Stockholmi läänivanemale 14.04.1916.

³⁶ Civ-dept, HA, B, I, Vol 1: kuningas Norrbotteni läänivanemale 14.04.1916.

³⁷ Civ-dept, HA, B, I, Vol 1: kuningas Norrbotteni läänivanemale 28.04.1916.

³⁸ 1917. aastal järgnes von Sydowile siseministrina Axel Schotte.

jalaväepolku. Sõjaväeteenistusse oli ta kutsutud 10 kuu eest ja varem teeninud Helsingis, kuid 20 päeva eest saadetud Tornio lähedusse. Kuna sõduritele antav toit oli ebapiisav ja palk ainult 10 penni päevas, oli ta otsustanud põgeneda ning ületanud eelmisel ööl piiri, ilma et Vene piirivalve oleks teda märganud. Kellegi teise eestlase käest oli ta kuulnud, et mürsepp Gustaf Förare käest Haparandas on võimalik tööd saada. Ainus Uulmannil kaasas olnud dokument oli väeosa ülema antud väljaluba Tornio linna külastamiseks. Lisaks võeti temalt ära märkmik.³⁹

27. juunil kuulati Haparandas üle 1894. aastal Eestimaal sündinud Albert Tammer (ka Albert Leander Tammer), kes oli 25. juunil üle Soome piiri tulnud ja Rootsi Pelloso vahiposti poolt kinni peetud. Tammer, kes oli elukutselt meremees, oli aasta eest mobiliseeritud ratsaväkke, kuna merevägi oli juba isikkoosseisuga komplekteeritud. Tammer oli kuulunud Aleksander III brigaadi. Tema sõnul paiknes brigaadi erinevates üksustes üle Põhja-Soome umbes 150 eestlast, kes olid sinna saadetud, et aidata Vene ohvitseridel vajadusel soome keelest tõlkida. Ohvitserid olid sõduritele rääkinud, et soomlased on saksasõbralikud ja seega Venemaa vaenlased. Seetõttu oli soomlastega rangelt keelatud suhelda ja neilt toiduaineid või sigarette vastu võtta, kuna need võisid olla mürgitatud. Tammeri arvates polnud sõdurid seda aga uskuma jäänud.⁴⁰

Enda deserteerimise põhjusena nimetas Tammer niivõrd vähest ja halba toitu, et sõduritel oli raske elus püsida. Hommikusöögiks olnud vesine lihasupp, mida anti alles kell pool 12. Sama oli pakutud ka õhtul. Enne ja pärast hommikusööki, kella poole viiest poole kaheteistkümmeni ja seejärel kella

³⁹ Civ-dept, HA, E, II b, Vol 2: Eduard Uulmanni ülekuulamisprotokoll 30.05.1916. Padise (Kloostri) vallast Hattu külast pärit, 1896. aastal sündinud Eduard Ulmani (Edvard Uulmann) teenistusvõtmine 8. augustil 1915 (vkj) kajastub arhiiviallikates: Ajalooarhiiv (edaspidi EAA), f. 47, n. 1, s. 123, sissekanne nr. 44. Nagu enamiku teistegi desertööride puhul, pole tema edasise saatuse kohta õnnestunud infot leida.

⁴⁰ Civ-dept, HA, E, II b, Vol 2: Albert Tammeri ülekuulamisprotokoll 27.06.1916. 1894. aastal sündinud ja Nehatu külast pärit Albert Tammer võeti teenistusse 1915. aasta 25. juunil (vkj) ja alustas seda 1. jaanuaril 1916 (vkj): EAA, f. 47, n. 1, s. 245, sissekanne nr. 217. Tammeri ütlusi saab osaliselt kontrollida kaasaegse Vene allika abil. 9. juunil (vkj) saadeti Kemist Tornio sandarmipunktile polkovnik Katarski allkirjaga telegramm, mille järgi oli samal päeval kella 7 ajal hommikul läinud Rovaniemi jaamast postilt kaduma või põgenenud reamees Albert Tammer, kes tabamise korral paluti saata Oulu linna (KA, Suomen Santarmihallitus, S 7, 2a: Katarski Torneo linna sandarmipunktile 22.06.1917). Ühtlasi on huvitav märkida, et 1921. aastal Tallinna politseisse ratsakordnikuna tööle asudes kirjutas Tammer oma eluloos, et oli 10. juulist 1914 kuni 15. jaanuarini 1918 teeninud Vene sõjaväe "Esimese Ratsa Piirivalve diviisis" reamehena, mainimata sõnagagi deserteerimist ja Rootsis viibimist (Riigiarhiiv (edaspidi ERA), f. 27, n. 5, s. 1795: Albert Jaani p. Tammer'i teenistuskiri Tallinna Harju Prefektuuris).

kahest kella viieni pärastlõunal olid toimunud harjutused eelmisel sügisel välja jagatud Jaapani vintpüssidega. Laskmine oli seejuures aga keelatud, kuna igal mehel oli ainult 64 padrunit ning loata lasu eest tuli maksta 45 kopikat, mis võeti maha 3 marga ja 45 penni suurusest kuupalgast. Kui ohvitserid ei jäänud harjutustega rahule, karistati sõdureid füüsiliselt.⁴¹

Deserteerimise viisi kohta rääkis Tammer, et ta oli umbes nädala eest lahkunud valvepostilt Rovaniemis ja liikunud seejärel järjest neli päeva, kuni jõudis Soome Pellosse. Vormi ja muu varustuse oli ta jätnud kaks miili Rovaniemist põhja poole; tsiviilriided oli talle kinkinud üks soomlane. Pellos püüdis ta esialgu ujudes Tornio jõe teisele kaldale jõuda, kuid kuna vesi oli külm, pidi ta tagasi pöörduma. Kell kolm öösel õnnestus tal aga leida paat, millega aerutas üle jõe Rootsi Pellosse. Kui ta oli puhunud, andis ta end kella 11 paiku Rootsi vahipostile üles. Seda, kas veel keegi oli Rootsi desertereerinud, Tammer ei teadnud. Oma edasiste plaanide kohta ütles ta, et tunneb maalritööd, kuid oli valmis ka ükskõik millist muud füüsilist tööd tegema.⁴²

Järgmine eestlasest desertöör saabus Rootsi 30. augustil, mil Haparan-das kuulati üle 1896. aastal Tartus sündinud Richard Mäeots (allikates ka Mjajots või Macots) ja samal aastal Poolas Vilniuses sündinud Ivan Shik. Mõlemad olid kuulunud reameestena Aleksander III brigaadi ja koos desertereerinud, kuna sõdureid oli halvasti koheldud ning neid oli sunnitud ratsutama “köhnadel hobustel ilma sadulata”. Ööl vastu 30. augustit olid nad patrullis olles relvad maha jätnud, istunud paati ja aerutanud üle Tornio jõe Rootsi Kukkolasse. Peale Rootsi jõudmise neil muud eesmärki ei olnud. Mäeots, kes oskas vene, “liivimaa” ja soome keelt, ütles, et oli varem olnud põllumees ning enne 1915. aasta sügisel alanud sõjaväeteenistust töötanud Tartu lähedal maal teenijana mingis äris. Shik oli teinud ainult talutöid. Meestele oli teada, et desertereerinud oli ka teisi Liivimaalt pärit sõdureid, kelle nimesid nad aga nimetada ei osanud.⁴³

⁴¹ Civ-dept, HA, E, II b, Vol 2: Albert Tammeri ülekuulamisprotokoll 27.06.1916.

⁴² *Ibid.*

⁴³ Civ-dept, HA, E, I, Vol 5: Richard Mäeotsa ja Ivan Shiki ülekuulamisprotokoll 30.08.1916. Votikvere vallast pärit, 1896. aastal sündinud Richard Mäeots võeti teenistusse ennetähtaegse noorsõdurina 1915. aastal (EAA, f. 314, n. 1, s. 600, sissekanne nr. 19). Ta osales ka Vabadussõjas, kus langes 1919. aasta 2. juunil (“Viie aasta eest. 2. juuni”, *Postimees*, 02.06.1924).

1916. aasta 10. novembri korraldus

Nagu öeldud, otsustasid desertööri vabastamise Rootsi sõjaväe- ja tsiviilvõimud üheskoos. Nii lasti 9. juunil kuninga kirjaga vanglast välja Eduard Uulmann⁴⁴ ja 22. juulil Albert Tammer.⁴⁵ Richard Mäeotsa aga enam vabastatud, kuna 1916. aasta sügisel senist tava muudeti.

Juba 7. augustil kirjutas Gadd Rutbergile, et Vene väejooksikute üle on vaja sisse seada parem kontroll. Viimane neist, Kasjanok, oli nimelt saanud tööd Kalixi jõe juures talus, kus lähedal teostati sõjalisi kindlustustöid. Seda ei saanud Gaddi meelest pidada lubatavaks, kuigi Kasjanokil ilmselt otseseid spioneerimiskavatsusi ei olnud.⁴⁶

Nende kahtluste põhjus, üsna seiklusliku põgenemislooga 1885. aastal sündinud Volöönia talupoeg Andreij Kasjanok oli üle kuulatud 26. juunil. 25. mail oli ta deserteerinud 13. Siberi jalaväerügemendist Helsingis, kus teenis reamehena. Saanud mõne noore soomlase käest tsiviilriided, oli Kasjanok läinud jala üle Raumo Turusse, kus ostis jalgratta ja sõitis sellega Pyhäjokisse. Seal sõitis ta väikese purjepaadiga kolm päeva, kuni jõudis 13. juulil Hastaskäri laiule Nederkalixi lähedal. Nederkalixis leidis ta sulasena tööd.⁴⁷

Kasjanoki sõnul oli ta deserteerinud osalt seetõttu, et väeosa taheti kuuldavasti rindele saata, osalt ka sellepärast, teda pidi karistatama sõjavastase suupruukimise eest. Läbi kogu Soome reisida õnnestunud tal seetõttu, et Vene sõdurid reeglina mitte ei reetnud desertööre, vaid vastupidi, katsusid neid aidata. Ohvitserid olid tal aga alati minna lasknud, kui ta vastas kõigi küsimuste peale soomekeelsete sõnadega *en ymmärrä* (ee “ei saa aru”). Kasjanok ütles, et kui tal pole võimalik Rootsi jääda, kavatseb ta koguda raha Ameerikasse sõiduks. Protokollis märgiti ka, et juures viibinud tõlk pidas Kasjanoki teateid usaldusväärseteks ning politseiülem arvas, et tema viibimisest Kalixis halba ei tuleks.⁴⁸ Kindralstaabi poolt väljastati 5. septembril aga resolutsioon, mis pidas ebasoovitavaks, et Kasjanok soovitud piirkonda elama jääks.⁴⁹ Samal päeval kirjutas kaitseministrile ka VI armeediiviisi ülem, kes avaldas samuti muret, et mitmel seni tabatud Vene desertööril oli lubatud jääda Tornedalenisse (Karungisse ja Kukkolasse), kus nad olid kingsepa või põllumehena tööd saanud. Kuigi polnud põhjust arvata, et

⁴⁴ Civ-dept, HA, B, I, Vol 1: kuningas Norrbotteni läänivanemale 09.06.1916.

⁴⁵ Civ-dept, HA, B, I, Vol 1: kuningas Norrbotteni läänivanemale 22.07.1916.

⁴⁶ Generalstaben, Inrikesavdelningen, F, II, Vol 2: Gadd Rutbergile 07.08.1916.

⁴⁷ Civ-dept, HA, E, I, Vol 5: Andreij Kasjanoki ülekuulamisprotokoll 26.07.1916.

⁴⁸ *Ibid.*

⁴⁹ Civ-dept, HA, E, I, Vol 5: Bildt siseminsiteeriumile Kasjanoki asjus 05.08.1916.

nad oleksid seni spioneerimisega tegelenud, ei saanud siiski välistada, et nad võiksid ühel hetkel üle piiri tagasi pöörduda ja selleks, et eesootavast karistusest pääseda, nt Rootsis tehtavate kindlustustööde kohta Vene võimudele teateid viia. Kirja autor arvas, et desertöörid tuleks seetõttu saata mõnda sõjaliselt vähemtähtsasse piirkonda, kus nende üle oleks ühtlasi kergem valvet pidada.⁵⁰

Need kaalutlused jõudsid ilmselt kas otse või kaitseministeeriumi kaudu kindralstaapi, kus juba 9. septembriks valmistati ette memorandum tabatud desertööride kohtlemise asjus. Kindralstaabi ettepanekul pidi kohalik läänivanem desertööri üle kuulama ning uurima välja tema rahvuse, nime, auastme, kodukoha, väeosa, teenistuskäigu, deserteerimise asjaolud jne. Samuti pidi ta hoiule võtma desertööril kaasas olnud varustuse ja relvastuse elemendid, v.a hädavajalikud riideesemed. Seejärel tuli desertöörile teha ettepanek otsekohe Rootsist lahkuda mõnda teise, enda valitud naaberriiki. Nõusoleku korral tuli vastav reis organiseerida. Kui desertöör aga otsustas Rootsi jääda, tuli korraldada tema viivitamatu transport Malmöhusi lääni. Koostöös I armeediviisi ülemaga pidi Malmöhusi lääniisand seejärel otsima desertöörile sobiva elukoha ning panema ta politsei alla. Sobiv elukoht pidi olema selline, kus desertöör ei saanud koguda sõjaväeoludesse puutuvat infot ning kus tal oli võimalik endale ise ülalpidamist teenida. Elukohast loata lahkumise või muude reeglite rikkumise korral pidi läänivanem langetama otsuse desertööri riigist välja saatmise kohta. Politseil, kes pidi desertööri järele valvama, tuli talle leida sobiv töö täiesti usaldusväärse rootslase alluvuses ning määrata kindlaks aeg ja koht, kus ta ennast vähemalt kord ööpäevas registreerimas pidi käima. Kõikidest sammudest tuli informeerida siseministeeriumi.⁵¹

28. oktoobril palus siseminister kindralstaabi memorandumi asjus Malmöhusi ja Norrbotteni läänivanemate seisukohta.⁵² Malmöst vastati 10. oktoobril, et ka mõned teised läänid võiks desertööre vastu võtta, kuna nende arv võis tulevikus oluliselt suureneda, mis tähendanuks läänivalitsusele suurt lisakoormust.⁵³ Luleås resideeruv Murray arvas omalt poolt, et plaaniga võib põhimõtteliselt nõustuda, kuigi Malmösse saatmise suurte kulude tõttu võiks eelistada nt Örebro lääni. Samuti arvas ta, et Norrbotteni pikkade vahemaade tõttu võiks ülekuulamiskohustust delegeerida ka kohalikule politseiülemale või muule sarnasele ametiisikule, ning ülekuu-

⁵⁰ Civ-dept, HA, E, II ab, Vol 2: VI armeediviisi ülem kaitseministrile 05.09.1916.

⁵¹ Civ-dept, HA, E, I, Vol 5: kindralstaabi P. M. desertööride asjus 07.09.1916.

⁵² Civ-dept, HA, E, I, Vol 5: siseminister Malmöhusi läänivanemale 28.09.1916; siseminister Norrbotteni läänivanemale 28.09.1916.

⁵³ Civ-dept, HA, E, I, Vol 5: Malmöhusi läänivanem siseministeeriumile 10.10.1916.

lamise juurde tuleks kutsuda ka sõjaväe esindaja, et võimalikud olulised sõjalised teated tähelepanuta ei jääks.⁵⁴

Murray ettepanekuid desertööride ülekuulamise osas otsustati sise-ministeeriumis arvesse võtta, kuid desertööride kogumiskohaks jäi siiski Malmö. 10. novembril anti uuest korraldusest ametivõimudele teada kahes dokumendis. Neist esimene oli kõikidele läänivanematele saadetud ringkiri, milles korraldati (koos Murray täiendustega) kindralstaabi 9. septembri memorandumiga juhtnõu kuni punktini, et Rootsi edasi jääda soovinud desertöör tuli otsekohe edasi toimetada Malmösse (eelstatavalt desertööri enda kulul).⁵⁵ Samal päeval informeeriti ka Malmöhusi läänivanemat tema uutest ülesannetest, mis võeti 9. septembri memorandumist muudatusteta üle.⁵⁶

Seega hakati desertööre edaspidi interneerima, ehkki seda üsnagi leebes vormis. Uued ettekirjutused hakkasid kehtima ka nende desertööride kohta, kes olid tabatud enne 10. novembrit ja seejärel vabaks lastud.⁵⁷ Vahepeal vabastatud meestest õnnestus osa Haparanda vanglasse kokku koguda aga alles järgmise aasta 9.–11. jaanuariks. Ülalmainitud olid nende seas Alexander Radionowitsch Graffow (Grafo) ja Albert Leander Tammer. Kõik teatasid, et tahavad Rootsi edasi jääda ning saadeti seejärel Malmösse.⁵⁸ Richard Mäeots ühes Ivan Shikiga oli saadetud Malmösse juba samal päeval korralduse kehtestamisega, 10. novembril.⁵⁹

Võib veel märkida, et välisriike uuest korraldusest vähemalt esialgu ilmselt ei informeeritud. 28. detsembril teatas kindralstaabi uus Haparanda esindaja Herman Kjellman Gaddile, et kuuldavasti oli veidi enne jõuluõhtut tulnud Haparanda Vene konsuli Antti Ronkoneni juurde kaks politseinikku Kristianiast, kaasas Vene desertöör, kelle nad tahtsid Ronkonenile üle anda. Kui Ronkonen end asjaga siduda ei tahtnud, viisid Norra politseinikud desertööri Torniosse, kus ta olevat jõuluõhtul üles poodud.⁶⁰ Oletades, et lugu vastab tõe, võib arvata, et asi oleks lahenenud teisiti, kui norralased oleks teadnud pöörduda Rootsi ametivõimude, mitte aga Ronkoneni poole.

⁵⁴ Civ-dept, HA, E, I, Vol 5: Norrbotteni läänivanem siseministeeriumile 02.10.1916.

⁵⁵ Civ-dept, HA, B, I, Vol 1: kuningas kõikidele läänivanematele 10.11.1916.

⁵⁶ Civ-dept, HA, B, I, Vol 1: kuningas Malmöhusi läänivanemale 10.11.1916.

⁵⁷ Civ-dept, HA, B, I, Vol 1: kuningas kõikidele läänivanematele 10.11.1916.

⁵⁸ Civ-dept, HA, E, I, Vol 6: Haparanda vangla protokoll 12.01.1917.

⁵⁹ Civ-dept, HA, B, I, Vol 1: kuningas Norrbotteni läänivanemale 10.11.1916.

⁶⁰ Generalstaben, Inrikesavdelningen, F, II, Vol 2: Kjellman Gaddile 22.12.1916.

Eestlastest desertöörid 1916. aasta novembrist kuni 1917. aasta suveni

10. novembri korraldus tuli Rootsi ametivõimude jaoks õigel ajal, kuna just sel perioodil muutus väejooksikute saabumine oluliselt sagedasemaks. Alates 15. märtsil tabatud Cerbanjokist kuni 1916. aasta 10. novembrini on mul õnnestunud leida andmeid kaheksateistkümne üle Soome piiri Rootsi tulnud ja seal kohe või peatselt tabatud desertööri kohta. Aasta lõpuni jäänud kahe kuu ja kahekümne päevaga järgnes neile veel kolmeteist meest, kellele 1917. aasta jaanuari ja veebruarini ning märtsi esimese kümne päeva jooksul lisandus veel vähemalt kaksikümne, väga tõenäoliselt aga rohkem.⁶¹ Vene veebruarirevolutsiooni järel toimus järsk langus. 28. märtsil lisandus üks Vene desertöör, 1. aprillil veel üks; viimased saabusid 31. mail, 29. juulil ning 8. ja 14. novembril.

Umbes viis kuud kestnud intensiivsel deserteerimisperioodil saabus Rootsi ka mitmeid eestlastest väejooksikuid, kes nüüd vabaks laskmise asemel Malmösse edasi saadeti.

22. novembril kuulati üle ööl vastu 21. novembrist Niemis piirivalveposti poolt kinni peetud 1891. aastal Vilniuses sündinud Peter Parvin ja samal aastal Tartus sündinud Karl Tomson. Mõlemad olid kuulunud reamees-tena Aleksander III brigaadi: Parvin oli teeninud Alkkula vahipunkti kirjutajana ja Tomson samas vahipunkti ülemana. Mehi oli ohvitseride poolt halvasti koheldud ning nad olid saanud ebapiisavalt süüa. Samuti oli neil kästud teha üleliia rasket tööd; seda isegi öösiti. Tomson seletas, et otsus deserteerida oli küpsenud siis, kui ülem rittmeister Sevastejeff, kes oli määranud jahu ostuhinnaks 37 marka kotitäie eest, oli käskinud tal võtta kümme meest ja vajalik jahu kaupmees K. J. Säjpe käest Alkkulas väevõimuga konfiskeerida, kuna Säjpe oli öelnud, et ei saa seda müüa alla 42 marga koti eest.⁶²

Rootsi jõudnud mehed arvasid, et neil õnnestub lisaks kaasas olnud 100 margale kodumaalt lisaraha saada. Kuna Parvin oli pillimees ja Tomson õppinud mehaanik, arvasid nad, et neil on head võimalused end Rootsis

⁶¹ 13. veebruaril kirjutati Aftonbladetis, et selle aasta jooksul oli desertööre Haparanda vangimajast läbi käinud juba 19: "De sex ryska desertörer...", *Aftonbladet*, 13.02.1917.

⁶² Civ-dept, HA, E, I, Vol 5: Peter Parvini ja Karl Tomsoni ülekuulamisprotokoll 22.11.1916. Karl Tomsoni kohta kindlaid andmeid leida pole õnnestunud, kuid pole võimatu, et tegemist on hiljem 1. Eesti polgu koosseisu kuulunud ratsaväelasega, kes osales 1917. aasta oktoobris Muhu saarel Saksa dessandi ebaõnnestunud tõrjumises ("Teated I Eesti polgust. Muhu sündmustest", *Postimees*, 10.11.1917).

ära elatada ja seejärel mujale välja rännata. Teistest desertööridest ei teadnud nad midagi.⁶³

Vastavalt 10. novembri korraldusele viibis Tomsoni ja Parvini ülekuulamise juures ka sõjaväe esindaja. Seega kajastub siseministeeriumisse jõudnud ülekuulamisprotokollki kõrval teine osa desertööripaari antud teadetest hoopis kindralstaabi luurematerjalides. Nii teatas kindralstaabi teadetebüroo Haparanda esindaja 25. novembril, et kaks desertööri, üks neist eestlane, teine lätlane, olid ülekuulamisel rääkinud, et Aleksander III brigaad paikneb rahuajal Kroonlinnas, kuid viie kuu eest oli nende sotnja⁶⁴ viidud üle Raathe linna. Viimase nädala olid nad asunud Alkkulas koos 30 sõduri ja rittmeister Sevastejeffiga. Mäkiheikkas olevat 15 meest, Närkkis 11 meest, Rovaniemis ja Kittiläs mõlemas umbes 25. Raahes pidi asuma üks terve sotnja. 42. armeekorpuse staap koos selle ülema kindralleitnant Gulewitschiga pidi olema Tampere. Piirivalve otsene ülem oli kindral Gorbatovski, kellele allus kindralmajor Ignatieff, Aleksander III brigaadi ülem. Suurtükiväe üksusi pidi leiduma Tampere, Vaasas, Turus ja Helsingis. Proviandi põhiladu olevat Jyväskylä.⁶⁵

5. veebruaril kuulati Haparandas üle kolm ratsaväelast, kes olid samal päeval tulnud üle Soome piiri Mattilasse ja seal Rootsi vahiposti poolt kinni võetud. Esimene neist oli 1894. aastal Tallinnas sündinud Hendrik Akmann, kes oli kuulunud Aleksander III brigaadi I polgu I sotnjasse ehk eskadroni. Ta oli võetud sõjaväeteenistusse 1916. aasta mais ning saanud esialgse väljaõppe Oulus, kuid sügisel saadetud Torniosse. Igal ööl pidi olema kuus tundi vahipostil Rootsi-Soome piiril, osalema päeval toimuvatel harjutustel ning hoolitsema kolme või nelja hobuse eest. Tasu oli olnud kõigest kolm marka kuus, mida mõne kuu eest alandati kahe margani. Akmanni sõnul koheldi eestlasi ülemate poolt halvemini kui teisi sõdureid: neid saadeti pühade ajal ja pühapäeviti toimkonda ning karistati tihti füüsiliselt.⁶⁶

Akmanni eelmine ülem, polkovnik Krafts oli moodustanud temast ja teistest eestlastest balalaikakapelli, mis mängis Tornio tuletõrjemajas kino näitamise saateks muusikat. Selle eest oli Akmann saanud mõnikord kaks

⁶³ Civ-dept, HA, E, I, Vol 5: Peter Parvini ja Karl Tomsoni ülekuulamisprotokoll 22.11.1916.

⁶⁴ Umbkaudu kompanii suurune (100 sõdurit) ratsaväeüksus.

⁶⁵ Generalstaben, Inrikesavdelningen, B, I, Vol 3: Kindralstaabi teadetebüroo kindralstaabi välisosakonnale 27.11.1916.

⁶⁶ Civ-dept, HA, E, I, Vol 6: Hendrik Akmanni, Andreas Tensingi ja Herman Karo ülekuulamisprotokoll 05.02.1917. Hendrik Akmann võib olla identne 1894. aastal sündinud ja 1915. aasta 20. jaanuaril teenistusse võetud Heinrich Akmanniga Tallinnast (EAA, f. 50, n. 1, s. 538, sissekanne nr 38).

või kolm marka tasu. Eelmisel õhtul oli ta koos kaaslaste Andreas Tensingu ja Herman Karoga mänginud muusikat pulmadeks, mis olid kestnud kella kolmeni öösel. Kella viieks oleksid nad pidanud postile minema, kuid selle asemel olid nad asunud teele Rootsi suunas, kuhu jõudsid kella nelja ajal hommikul ja andsid end Rootsi sõjaväelastele vangi. Deserteerimise põhjusena nimetas Akmann halba kohtlemist ülemate poolt; samuti teateid, et neid saadetakse märtsikuus rindele. Tema kaaslased, 1887. aastal Pärnus sündinud Andreas Tensing ning 1895. aastal Tartus sündinud Herman Karo olid kuulunud reameestena samasse üksusesse.⁶⁷

Akmann, Tensing ja Karo paistsid silma eriti ohtrate teadetega Põhja-Soomes paiknevate Vene vägede kohta. Siinkohal refereerin neid lühendatult nii lugejale taustainfoks kui ka näitena sellest, milliseid teateid Rootsi kindralstaap oluliseks pidas.

Teadetebüroo Haparanda esindaja teatas 6. veebruaril, et kolme "Revalist" pärit Vene desertööri ülekuulamisel oli selgunud, et Aleksander III brigaadi I polgu I sotnja asub Tornios, II asukohta ei teata, III sotnja on Oulus ja IV sotnja osalt Kemis, osalt aga paikneb piki raudteed nii Rovaniemi kui ka Oulu suunal. IV polgu I sotnja asuvat aga Karunkist põhja pool. Ühe desertööri sõnul oli igas polgus viis sotnjat, millest üks ilma hobusteta ja osaliselt suuskadel. I diviisi I sotnja oli koosnenud 128 mehest, neist 70 Tornios või umbes 10-meheliste postidena Alatornio kiriku juures, Röyttäas ja Kuusiluotos. Meestel olevat 40 padrunit relva kohta. Lisaks leiduvat Tornios 270 jalaväelast, kelle pagunid on osalt numbriga 423, osalt 33. Aleksander III brigaadi mehed olid 20–30 aasta vanused; kuigi enamjaolt pigem 20-aastased, nad olid olnud teenistuses 1–2 aastat ja pidanud ebatavaliselt palju harjutusi tegema. Isegi öösel postil olnud sõdurid pidid päeval väljaõppest osa võtma, seda enamjaolt ratsutamise ja saablikasutuse alal. Laskmisharjutusi polnud talvest peale tehtud. Rittmeister oli öelnud (mõeldes tõenäoliselt kogu Aleksander III brigaadi), et 1. märtsil minnakse rindele ning neid hakkab asendama jalavägi. Rittmeisteri nimi oli Teresimjenko ning ta oli range iseloomuga (kolme nädala jooksul oli tema alluvuses toimunud kuus deserteerimist, neist kolm koos hobustega ja täisvarustuses). Teresimjenko oli üle toodud Oulust pärast seda, kui rittmeister Krafft oli

⁶⁷ Civ-dept, HA, E, I, Vol 6: Hendrik Akmanni, Andreas Tensingi ja Herman Karo ülekuulamisprotokoll 05.02.1917. Andreas Tensingi kohta lisainfot leida pole õnnestunud. 1895. aastal sündinud Herman Karo võeti teenistusse 1916. aastal (EAA, f. 47, n. 1, s. 117, sissekanne nr. 202 (258)).

paljude deserteerimiste tõttu mujale üle viidud. Oulus asuv Katarski oli ikka veel polguülem ja kindral Ignatieff brigaadi oma.⁶⁸

6. veebruaril kuulati Haparandas üle veel üks eestlane, 1895. aastal Tallinnas sündinud Herman Paljasma (ka Palisma ja Poljasma), kes oli samal päeval tulnud üle piiri ja Sundholmeni vahiposti poolt kinni võetud. Palisma oli kuulunud samasse üksusse eelmisel päeval saabunud meestega. Ta oli teenistusse võetud 1916. aasta 15. mail ja teeninud kolmekuise väl-jaõppe järel kaks kuud Oulus. Pärast seda oli ta olnud piirivalvur Kuusuluoto saeveski juures Alatornios. Teenistuse ajal oli teda halvasti koheldud ning tihti põhjusega füüsiliselt karistatud. Palka oli ta saanud ainult kolm marka kuus. Sõdurite hulgas oli räägitud, et mitu meest oli juba Rootsi deserteerinud ning kuna Paljasma oli eelmisel ööl määratud nii tallivahti kui ka postile, kasutas ta võimalust ka ise põgeneda. Kell kaks öösel oli ta Kuusuluotost teele asunud ning jõudnud mõne tunni pärast Rootsi pinnale, kus ta vahiposti poolt kinni peeti. Paljasmalt võeti ära Jaapani vintpüss üheksa padrunita, saabel, ratsahobune sadula ja muu varustusega ning võõrihm kahe padrunitaskuga.⁶⁹

Nelja "Vene desertööri" saabumisest 5. ja 6. veebruaril kirjutati ka ajalehes *Aftonbladet*, seda muidugi nimesid nimetamata.⁷⁰ Viimane asjaolu iseloomustab ka desertööriprobleemaatika (suhteliselt nappi) kajastamist Rootsi ajakirjanduses üldse. Vastavalt 10. novembri korraldusele tuli kõik desertööride ülekuulamise ja interneerimisega seotud dokumendid salastada.⁷¹

Veidi enam kui kuu aega hiljem, 9. märtsil kuulati Haparandas üle 1897. aastal Tartus sündinud Woldemar Kippasto (ka Kippasta) ja 1886. aastal Smolenskis sündinud poolakas Pavel Kalinenkoff, kes olid samal päeval peetud kinni Matkakoski vahiposti poolt. Kippasto rääkis, et on ametilt elektrimontöör, kuid aasta ja nelja kuu eest oli ta võetud sõjaväeteenistusse 40. sapöörilpolgu telegraafikompaniisse asukohaga Hämeenlinnas, kus ta oli eelmisel suvel osalenud Pello-Muonio-Kittilä-Rovaniemi telefoniliini paigaldamisel. Ohvitseride poolse halva kohtlemise ja raske teenistuse tõttu oli ta Kalinenkoffiga kokku leppinud üheskoos Rootsi põgeneda. 4. märtsil olid nad sõitnud rongiga Oulainenis, kust jätkasid reisi Torniosse. Sealt läksid nad jala Korpikylässe ja paadiga üle jõe, kus neid

⁶⁸ Generalstaben, Inrikesavdelningen, B, I, Vol 4: Kindralstaabi teadetebüroo kindralstaabi välisosakonnale 09.02.1917.

⁶⁹ Civ-dept, HA, E, I, Vol 6: Herman Palisma ülekuulamisprotokoll 06.02.1917. 1895. aastal sündinud, Suuremõisa vallast pärit Herman Paljasma mobiliseeriti 1916. aastal (EAA, f. 50, n. 1., s. 141, sissekanne nr 159).

⁷⁰ "De sex ryska desertörer...", *Aftonbladet* 13.02.1917.

⁷¹ Civ-dept, HA, B, I, Vol 1: kuningas kõikidele läänivanematele 10.11.1916.

Rootsi sõjaväeposti poolt kinni võeti. Kippasto oskas lisaks vene keelele ka veidi soome ja saksa keelt. Kalinkoff, kes oli juba enne sõja algust läbinud nelja-aastase teenistuse Kaug-Idas, oskas jaapani ja hiina keelt. Kumbki ei soovinud üle piiri tagasi minna.⁷²

Antud juhtumi kohta kirjutati 16. märtsil ka Rootsi ajalehes, et Korpikylä juures olid üle piiri tulnud “kaks Vene võitlejat”, kes olid Rootsi vahiposti poolt kinni peetud ja Haparandasse viidud, kust nad tõenäoliselt edasi Malmösse teiste desertööride juurde saadetakse. Mehed olid üle piiri tulles olnud oma saatusest teadmatutes ja kartnud, et neid sunnitakse tagasi minema. Kuulnud, kuidas Rootsis desertööridega ümber käiakse, olid nad aga üsna rahulolevad. Üks sõduritest, kes oli eestlane, oli osanud hästi soome keelt.⁷³

10. novembri korralduse täitmine ja väejuoksude lõpp

Vastavalt 10. novembri korraldusele pidi Malmöhusi läänivanem Malmösse saadetud desertööride edasise käekäigu kohta siseministeeriumi informeerima. Nii teatas läänivanem 22. detsembril saadetud kirjas, et seni Malmösse saadetud 12 desertöörile (nende seas Karl Tomson ja Richard Mäeots) oli leitud elukoht ja töö. Mehed paigutati reeglina kahe- kuni neljakaupa suurematesse majapidamistesse kokku.⁷⁴ 15. jaanuariks olid koha leidnud veel üheksa desertööri, nende seas Alexander Radionovitch Graffow ja Albert Leander Tammer.⁷⁵ Vajadusel paigutati desertööre ka ümber. Nii oli Tammerile ja Graffowile 3. veebruariks juba uus koht otsitud.⁷⁶ 24. veebruaril saadeti ühte ja samasse majapidamisse lausa kaheksa desertööri, nende seas Hendrik Akmann, Andreas Tensing, Herman Karo ja Herman Paljasma.⁷⁷ 24. märtsil oli leitud koht ka Woldemar Kippastole.⁷⁸

Reeglina pandi desertöörid elama ja tööle Skåne suurtesse maamõisatesse, nagu Örtofta, Svenstorp ja Gårdstånga-Nygård. Selle kohta jõudis

⁷² Civ-dept, HA, E, I, Vol 6: Woldemar Kippasto ja Pavel Kalinenkoffi ülekuulamisprotokoll 28.02.1917. Tartust pärit Woldemar Kippasto sünniaastaks on väkveoetute nimekirjas märgitud küll 1896, kuid siiski võib olla tegemist sama isikuga (EAA, f. 314, n. 1, s. 598, sissekanne nr 6). 1915. aasta 24. septembril (vkj) trükiti ajalehes Postimees ära ka samanimelise saporipataljonis teeniva mehe tervitus kaasmaalastele (“Sõjaväljalt tervitavad”, *Postimees*, 24.09.1915).

⁷³ “Två ryska krigare”, *Nya Dagligt Allehanda* 16.03.1917.

⁷⁴ Civ-dept, HA, E, I, Vol 5: Malmöhusi läänivanem siseministeeriumile 22.12.1916.

⁷⁵ Civ-dept, HA, E, I, Vol 6: Malmöhusi läänivanem siseministeeriumile 15.01.1917.

⁷⁶ Civ-dept, HA, E, I, Vol 6: Malmöhusi läänivanem siseministeeriumile 03.02.1917.

⁷⁷ Civ-dept, HA, E, I, Vol 6: Malmöhusi läänivanem siseministrile 24.02.1917.

⁷⁸ Civ-dept, HA, E, I, Vol 6: Malmöhusi läänivanem siseministrile 24.03.1917.

Rootsi ajakirjanduse vahendusel teave ka Vene sandarmivalitsuseni Soomes, mis pani imeks, et desertööre nii luksuslikes tingimustes majutatakse.⁷⁹

Tundub, et üldjoontes toimus 10. novembri korraldus hästi kuni 1917. aasta poliitiliste raputusteni Venemaal. 28. veebruaril kirjutati ka *Aftonbladet*is, et Haparanda vangimajas hoitavad Vene desertöörid olid olnud kõik eranditult rõõmsad, et neid Soome või Venemaale tagasi ei saadetud ning lubati selle asemel Malmösse jääda.⁸⁰ Kõiki 10. novembri korralduse sätteid seejuures siiski tegelikult ei täidetud, nt kohustust pakkuda desertöörile võimalust Rootsist viivitamatult lahkuda. Nii oli ööl vastu 17. jaanuari Vojakkala sõjaväeposti poolt kinni peetud Aleksander III brigaadis teeninud poolakas Jan Urbaniski avaldanud soovi minna Rootsist edasi Saksamaale, et sealt Poolasse oma perekonna juurde jõuda. Siiski paigutati Urbaniski Malmösse nagu kõik teisedki.⁸¹

Peatselt ilmnnes aga esimene põgenemisjuhtum Malmöst. 17. veebruaril 1917 kirjutati siseministeeriumile Älvsborgi läänist, et Edi asulas oli eelmisel päeval tabatud ja üle kuulatud Vene desertöörid Alexander Radionewitsch Graffow (Grafo) ja Mikael Danielowitsch Tjekajev. 1892. aastal sündinud Petrogradist pärit Graffow ja 1882. aastal Pensa kubermangus sündinud Tjekajev olid Älvsborgi jõudnud Malmöst mitmete eksirännakute järel. Pärast Rootsi põgenemist esialgu vabaks lastud Graffow oli töötanud 11 kuud Haparandas kingsepana, kuni ta koos 11 teise venelasega veebruari alguses Malmösse saadeti. Graffow väitis, et oli veetnud Malmös umbes nädala ilma tööd leidmata, kuni kohtas juhuslikult endist sõjaväekaaslast Tjekajevit, kellega koos otsustas Norrasse sõita. Kui mehed 13. veebruaril Fredrikshaldi jõudsid, oli neil raha täiesti otsas; sealne politsei pani nad rongi peale ja saatis tagasi Rootsi, kus nad Edis end Rootsi politseile üles andsid. Nüüd ütlesid mehed, et sooviksid jääda Rootsi ja seal omale teenistust leida.⁸²

Kindralstaap koostas 23. veebruaril märgukirja, milles toodi tabatud desertööride väiteid tõenduseks selle kohta, et Malmöhusi läänivanem polnud antud korraldust piisava hoolega täitnud.⁸³ Millegipärast läks aega,

⁷⁹ KA, Suomen Santarmihallitus, S 12, D6: Vypiska iz' shvedskoï gazetÿ, 12.03 (27.02).1917.

⁸⁰ "Desertörerna över finska gränsen. De fly undan svältkosten och knutpiskan", *Aftonbladet*, 28.02.1917.

⁸¹ Civ-dept, HA, E, I, Vol 6: Jan Urbaniski ülekuulamisprotokoll 17.01.1917; Civ-dept, HA, E, I, Vol 6: Malmöhusi läänivanem siseministrile 22.01.1917.

⁸² Civ-dept, HA, E, I, Vol 6: Älvsborgi läänivanem siseministeeriumile 17.02.1917; Civ-dept, HA, E, I, Vol 6: Alexander Radionewitsch Graffowi ja Mikael Danielowitsch Tjekajevi ülekuulamisprotokoll 16.02.1917.

⁸³ Generalstaben, Inrikesavdelningen, F, IV, Vol 5: kindralstaabi V. P. M. Vene desertööride põgenemise asjus 23.02.1917.

kuni 4. aprillil nõuti Malmöhusi läänivanemalt lõpuks vastamist.⁸⁴ 7. aprillil kirjutas too, et ülekuulamisel antud teated on valed: tegelikult oli meestele praktiliselt kohe pärast nende saabumist töökohad leitud; 7. veebruaril olid nad sealt aga loata lahkunud. Pärast tabamist Älvsborgis olid mehed 22. veebruaril aga uuesti Malmösse saabunud, kus neile 24. veebruaril uued töökohad otsiti; Graffowile isegi samas kohas, kus varemgi. Lisaks märkis läänivanem, et taolisi põgenemisi ei saa ilmselt ka tulevikus välistada, kuna desertöörid pole siiski mitte vangid ja neil peab olema oma asukohtas teatav liikumisvabadus.⁸⁵

Järgmist põgenemist ei tulnudki kaua oodata. 9. aprillil kirjutas Kjellman Gaddile, et Malmöst oli tagasi Övertorneåsse saabunud desertöör Alexander Ivanoff, kes enne Malmösse saatmist oli olnud teenistuses sealse külalistemajapidaja Plantingi juures. 1916. aasta 14. aprillil vabaks lastud Ivanoff oli 1917. aasta 22. jaanuaril viidud Kjellmani pealekäämisel politseiülem Strömi poolt Haparandasse ja saadetud sealt edasi Malmösse,⁸⁶ ehkki Ström oli öelnud, et “see Alexander on tubli mees; ta võib ka siia jääda, sest ta ei tee ju kellelegi halba”.⁸⁷ Nüüd oli Ivanoff aga Övertorneås tagasi ja saanud isegi tööd Strömi poja juures.⁸⁸ Pole teada, kas temaga edaspidi midagi ette võeti; küll aga tõi kindralstaap uues märgukirjas 12. aprillil Ivanoffi põgenemist järjekordseks näiteks sellest, et valve desertööride üle Malmö ei ole efektiivne.⁸⁹

Ühtlasi olid ka desertööride tabamine muutunud harvemaks, kuna Aleksander III brigaadi üksused paigutati märtsis Soome-Rootsi piirilt mujale. Kjellman kirjutas juba 8. veebruaril, et ühe Aleksander III brigaadist pärit desertööri sõnul viiakse nimetatud rügemendi üksused alates 1. märtsist piirilt minema.⁹⁰ Samal päeval kirjutati ka ajalehes, et kuna Vene sõdurite deserterimised üle Rootsi piiri olid sagenenud ning viimasel ajal oli deserterinud ka ohvitseri, käivad Soomes kuulujutud, et edasiste deserterimiste ära hoidmiseks asendatakse sõjaväeline piirivalve tsiviilvalvega.⁹¹

⁸⁴ Civ-dept, HA, E, I, Vol 6: siseminister Malmöhusi läänivanemale 04.04.1917.

⁸⁵ Civ-dept, HA, E, I, Vol 6: Malmöhusi läänivanem siseministeeriumile 07.04.1917.

⁸⁶ Civ-dept, HA, E, I, Vol 6: Alexander Ivanoffi ülekuulamisprotokoll 22.01.1917.

⁸⁷ Mh oli Ivanoff vähemalt ühe Vene desertööri ülekuulamise juures tõlgiks olnud, vt Landsarkivet i Härnösand, Länsmannen i Övertorneå distrikt, A, Vol 1: Ivan Bogdanoffi ülekuulamisprotokoll 14.08.1916.

⁸⁸ Generalstaben, Inrikesavdelningen, F, II, Vol 2: Kjellman Gaddile 09.04.1917.

⁸⁹ Generalstaben, Inrikesavdelningen, F, IV, Vol 5: kindralstaabi V. P. M. Vene desertööri põgenemise asjus 12.04.1917.

⁹⁰ Generalstaben, Inrikesavdelningen, B, I, Vol 4: kindralstaabi teadetebüroo kindralstaabi välisosakonnale 12.02.1917..

⁹¹ “Ryska deserteringar i mängd vid finska gränsen”, *Stockholms-Tidningen*, 08.02.1917.

11. veebruaril teatati Haparandast, et piki Kemi jõge on sõjaväepiirivalve juba asendatud soomlastest politseiüksustega ning Põhja-Soome kuberneri sõnul minnakse politseilisele valvele üle veelgi suuremas ulatuses, mh selleks, et deserteerimisi ära hoida.⁹² Kümme päeva hiljem lisati, et Rovaniemist põhja pool oli nähtud umbes 300-pealist salka relvade, laskemoona ja suuskadega varustatud soomlasi, kes olid läbinud Oulus kuuajalise väljaõppe ja pidid nüüd asuma valveteenistusse piki Tornio jõge. Seega oli arvata, et märtsi alguseks seatakse ka Tornedalenis sisse tsiviilpiirivalve, nagu oli juba juhtunud Kemi liinil. Põhjusena nimetati deserteerimisi, kuid teateid andnud rootslase arvates võis selle taga peituda ka mõte, et tsiviilriietes ja soome keelt oskavatel isikutel on kergem üle piiri pääseda ja seal luureandmeid koguda.⁹³

Põgenemised Malmöst muutusid veelgi sagedasemaks; seda ilmselt vahepeal aset leidnud Veebruarirevolutsiooni tõttu, mis muutis Venemaale tagasi pöördumise senisest ohutumaks. 4. aprillil kuulutas Ajutine Valitsus välja ka amnestia kõigile deserteerinud ja sõjaväeteenistusest kõrvale hoidnud meestele, kes 15. maiks sõjaväeteenistusse ilmuvad.⁹⁴

30. aprillil teatas Malmöhusi läänivanem, et desertöörid Wladimir Ivanoff ja Alexander Baltaschoff olid neile määratud elukohast loata lahkunud ja Malmö linnas tabatud. Seega pidi neid ootama väljasaatmine; pealegi olid mehed ise olid teatanud, et soovivad Venemaale tagasi pöörduda. Järgmise vangitranspordiga kavatseti nad saata Luleåsse, kus Norbotteni läänivanemal tuli hoolt kanda nende kodumaale tagasi saatmise eest.⁹⁵ 8. mail teatati samast, et desertöörid Ivan Bogdanoff ja Jacob Katschura olid end töö nii halvasti ülal pidanud, et peremees ei soovinud neid enam oma teenistusse. Seepeale olid nad loata läinud Malmösse, kus nad kinni peeti. Kuna neile ei õnnestunud uut tööd leida, otsustati nad Luleå kaudu maalt välja saata.⁹⁶ Järgnesid uued samalaadsed teated, sh mitme Malmösse jõudnud eestlase kohta, kes tegid oma põgenemiskatsed enamjaolt juuni alguses. 4. juunil teatati, et desertöörid Woldemar Kippasto, Herman Palisma, Herman Karo, Henrik Akmann, Andreas Tensing, Maise Wasiljewitsch Ser-

⁹² Generalstaben, Inrikesavdelningen, B, I, Vol 4: kindralstaabi teadetebüroo kindralstaabi välisosakonnale 13.02.1917.

⁹³ Generalstaben, Inrikesavdelningen, B, I, Vol 4: kindralstaabi teadetebüroo kindralstaabi välisosakonnale 24.02.1917.

⁹⁴ Wildman, *The end of the Russian Imperial Army*, 368. Amnestiadeklaratsiooni vt "Appeal of the Provisional Government to deserters and shirkers 04.04.1917", *The Russian Provisional Government 1917: documents*, ed. by Robert Paul Browder, Alexander F. Kerensky (Stanford: Stanford University Press, 1961), 900–901.

⁹⁵ Civ-dept, HA, E, I, Vol 7: Malmöhusi läänivanem siseministrile 30.04.1917.

⁹⁶ Civ-dept, HA, E, I, Vol 7: Malmöhusi läänivanem siseministrile 08.05.1917.

gejew ja Peter Ivanowitsch Andrejew olid elukohast lahkunud, Malmös kinni võetud ja neid ootas väljasaatmine.⁹⁷ Järgmisel päeval teatati sama ka Malmös kinni peetud Ivan Boljeslawow Schiki ja Richard Juhani p Mäeotsa kohta.⁹⁸ 6. juunil kirjutati, et loata olid lahkunud Feodor Schworneff, Georg Andruszkewitch ja Albert Leander Tammer, kellest esimesed kaks oli tabatud Skarhultis ja kolmas Eslövi linnas. Neidki ootas väljasaatmine.⁹⁹ Töenäoliselt viidi väljasaatmisotsused ka täide.

Ilmse märgina sellest, et 1917. aasta poliitilised raputused Venemaal olid Rootsi senise desertööripoliitika mõttetuks muutnud, ei hakatud viimastele Malmösse jõudnud Vene desertööridele enam 10. novembri korralduse kohaselt töö- ja elupaika otsima. 6. detsembril kirjutas Malmöhusi läänivanem Norrbottenist saabunud desertööride Archyb Jegoroffi ja Andrej Kuropatkini kohta, et mehed olid üle antud kohalikule Vene konsulile, kes oli juba aidanud neil kodumaale tagasi pääseda.¹⁰⁰

Vähemalt mõni Malmös interneeritud desertöör aga jäi edaspidigi Rootsi ning sai seal ülejäänud välismaalastega võrdsed õigused. Kui 10. novembri korraldus oli sätestanud, et desertöörid tohivad igal juhul asuda elama ainult Malmöhusi lääni, siis 1918. aasta 8. märtsil anti desertöör Andrej Kasanakile, kellele sooviti Örtoftas kohta üles öelda, luba minna tööle Ivö kaoliniidivabrikusse Kristianstadi läänis. Ühtlasi vähendati tema meldimiskohustust ühele korrale nädalas, nagu see oli teistel Rootsis viibivatel välismaalastel.¹⁰¹

Lõpetuseks tuleb märkida, et hulk Vene sõdureid ja ohvitseri, nende seas kindlasti ka eestlasi, sattus Rootsi Soome kodusõja ajal, põgeneses sinna Soome valgete või punaste vägede eest. Nende meeste (ohvitseride perekondade puhul ka naiste ja laste) interneerimine ja edasine saatus väärrib omaette käsitlust,¹⁰² kuid siiski ei saa neid pidada ülal käsitletud juhtumitega samas mõttes desertöörideks. Hiljemalt 1918. aasta sügisel pääsesid ka nemad vabaks. Juba 9. juulil oli sätestatud kuninga kirjaga, et osal Vene sõjaväkke kuulunud isikutel võib lubada riigist lahkuda. 8. oktoobril teatas välisministeerium, et 23. oktoobril võivad Rootsist Saksamaa kaudu lahkuda 6 ohvitseri ja 13 allohvitseri ning sõdurit, keda Venemaal valitsevate poliitiliste olude tõttu ei saanud otse sinna saata. Saksamaa kaudu tuli koju

⁹⁷ Civ-dept, HA, E, I, Vol 7: Malmöhusi läänivanem siseministrile 04.06.1917.

⁹⁸ Civ-dept, HA, E, I, Vol 7: Malmöhusi läänivanem siseministrile 05.06.1917.

⁹⁹ Civ-dept, HA, E, I, Vol 7: Malmöhusi läänivanem siseministrile 06.06.1917.

¹⁰⁰ Civ-dept, HA, E, I, Vol 7: Malmöhusi läänivanem siseministrile 06.12.1917.

¹⁰¹ Civ-dept, HA, B, I, Vol 1: kuningas Malmöhusi ja Kristianstadi läänivanematele 08.03.1918.

¹⁰² Selle kohta lühidalt vt Hammar, *Sverige åt svenskarna*, 262–265.

saata kõik interneeritud ohvitserid, nende naised ja lapsed ning leedu, eesti, poola, tatari, valgevene ja ukraina rahvusest allohvitserid ja sõdurid.¹⁰³

Piiril tabamata jäänud desertöörid: Julius Willers ja vennad Albergid

Arvestades mulle teadaolevate Rootsi piiril tabatud Vene armee desertööride koguarvu (57), oli neist eestlaste (9) osakaal märkimisväärne, moodustades tervikust pea 16 protsenti. Tegelikult aga oli desertööre, nende seas ka eestlasi, muidugi rohkem. Teadmata hulgal neist õnnestus end Rootsi ametivõimude eest varjata või siis sattusid nad politsei huviorbiiti alles hiljem ja mingil muul põhjusel. Järgnevalt tutvustan kahte sellist juhtumit.

16. novembril 1917. aastal kuulati Stockholmi politseis üle rätsep Julius Johannow Willers,¹⁰⁴ kes oli eelmise päeva õhtul peetud kinni oma elukohas käskjalg Axel Hugo Olssoni juures. Olsson oli Willersile politsei kutsunud, kuna Willers oli seletanud, et teda kahtlustatakse spioneerimises, vehkinud elutoas noaga ja vene keeles vandunud. Willers ise tunnistas ülekuulamisel, et oli tõepoolest kirjeldatud viisil käitunud ning seda just seetõttu, et oli töö ja sissetulekuta jäänud ja tahtis parema meelega vanglasse sattuda.

Enda kohta rääkis Willers, et oli sündinud 1897. aastal Narvas, olnud seal rätsepa juures neli aastat õpipoisiks ja läinud seejärel lühikeseks ajaks tööle Peterburi, kust ta Narva tagasi pöördus ja mobiliseeriti. Ta oli teeninud reamehena Soomes Lappeenrantas kuni 1916. aasta lihavõteteni, mil ta koos teise, "Carlie Ziltze" nimelise eestlasega deserteeris. Väejuooksikud sõitsid rongiga Põhja-Soome Kempplässe ja läksid sealt jala läbi Põhja-Soome metsade Rootsi piiri äärde 6 km Tornios põhja pool. Seal olid nad aerutanud kalapaadiga üle Tornio jõe ja läinud jala Haparandasse, kuhu jõudsid 1916. aasta jaanipäeva paiku.

Mõlemad olid esialgu jäänud Haparandasse, kus Willers sai tööd Nilssoni-nimelise rätsepa juures. Sama aasta novembris sõitis Willers edasi Stockholmi, kus leidis peavarju "Jan Barti" nimelise eestlase kodus Huvudstas ning tööd rätsepatöökogas Stureplanil. Seal leidis talle tööd kuni 1917. aasta veebruarini, mille järel ta töötas mitmes rätsepafirmas Enköpingis ja Stockholmis, kuni pidi viimasest töökohast lahkuma, kuna

¹⁰³ Civ-dept, HA, E, I, Vol 9: kaitseministeerium kindralstaabi ülemale ja siseministeeriumile 15.10.1918.

¹⁰⁴ Civ-dept, HA, E, I, Vol 7: Julius Johannow Willersi ülekuulamisprotokollid 15.11.1917 ja 16.11.1917. 1897. aastal Narvas sündinud Julius Villersi kohta annab lisainfot kirje www.geni.com andmebaasis, mille järgi ta suri juba 1924. aasta 10. juunil 27-aastasena.

töökaaslased süüdistasid teda, et ta olevat Vene spioon. Keegi “Professor Svjatikoff” oli Dagens Nyheteris ja Aftonbladetis kirjutanud artikleid Kagani-nimelisest Vene politseispioonist¹⁰⁵ ja nimetanud viimase tunde- märke, mis sobisid Willersi omadega. Neid artikleid lugenud töökaaslased olid seepeale andnud mõista, et Willers ongi see Kagan.

Kui seetõttu töötä jäänud Willers oli palunud Vene konsulaadist passi ja reisiraha, et tagasi kodumaale pääseda, oli seal teda omakorda Saksa agendiks peetud, kuna Willers oli Haparandas saanud raha kellegi Hugo Walteri¹⁰⁶ käest, kes olevat Saksa teenistuses. Willers tunnistas, et oli tõepoolest Walterilt 60 krooni laenanud, kuid seda vaid seetõttu, et Walter oli eestlane, nagu temagi. Sellest, kas ta on Saksa teenistuses, ei teadnud Willers midagi. Willers ise polevat aga kellegi agent. Kõige juhtunu tõttu oli ta sattunud masendusse ja otsustanud, et parem on vanglasse minna.

Deserteerimise asjaolude kohta rääkis Willers, et oli kuulunud 172. jalaväerügementi Lappeenrantas ja deserteerinud, kuna ei soovinud sõjaväes teenida ning teda oli sunnitud seal haigena võimlemisharjutusi tegema. Nüüd tahtis ta kõige parema meelega, et teda Venemaale tagasi saadetaks.

Kuna oli ilmnenu, et Willers on desertöör, kuulati ta järgmisel päeval uuesti üle, seekord sõjaväe esindaja juuresolekul. Kuulnud, kuidas Rootsis kehtivast korrast desertööridega ümber käimiseks, tahtis Willers nüüd, et teda Malmösse saadetaks.¹⁰⁷ 28. novembriks oligi ta Malmösse jõudnud, kus talle ühena viimastest desertööridest 10. novembri korralduse kohaselt töö- ja elukoht otsiti.¹⁰⁸ Ent juba 7. detsembril teatati Malmöst, et desertöör Julius Willers oli talle määratud töökohast lahkunud, Malmös kinni peetud ja ootas nüüd väljasaatmist Venemaale Norrbotteni kaudu.¹⁰⁹

Teine ja veelgi kurioossem juhtum on seotud Aleksander Keskülaga, kes tegutses 1917.–18. aastal Stockholmis omalaadse isehakanud Eesti välisesinduse, Stockholmi Prantsuse saatkonna kaudu finantseeritud nn Eesti Büroo juhatajana. Lisaks Keskülale olid selle bürooga seotud ka mõned teised 1905. aasta revolutsiooni põgeniku taustaga väliseestlased, nagu kindlustusametnik Oskar Elevant (büroo sekretär) ja juba mainitud Gustav Paju

¹⁰⁵ Venemaa Ajutise Valitsuse esindaja Sergei Svjatikovi ja väidetava agendi Kagani kohta vt nt “En rysk provokatör i Stockholm. Medlemmen av ryska hjälpkommittén Andersen-Kagan avslöjad”, *Social-Demokraten*, 22.09.1917.

¹⁰⁶ Haparandas resideerunud Saksa agendi Hugo Walteri (õige nimega Gustav Paju) kohta vt Kaido Jaanson, “Eestlased Rootsi salapolitsei valvsa silma all”, *Tuna*, 1 (2003) 25–26.

¹⁰⁷ Civ-dept, HA, E, I, Vol 7: Julius Johannow Willersi ülekuulamisprotokollid 15.11.1917 ja 16.11.1917.

¹⁰⁸ Civ-dept, HA, E, I, Vol 7: Malmöhusi läänivanem siseministrile 28.11.1917.

¹⁰⁹ Civ-dept, HA, E, I, Vol 7: Malmöhusi läänvanem siseministrile 07.12.1917.

alias Hugo Walter (büroo Haparanda esindaja).¹¹⁰ Tundub, et salaagendi taustaga Kesküla püüdis sel perioodil oma tegevust teatud mõttes legaliseerida, mis väljendus nii ajakirjanduslikus tegevuses kui ka koostöös Rootsi tsiviilametivõimudega. Mh ei kokkunud ta tagasi enda hinnangul moraalselt alaväärtuslike kaasmaalaste vabatahtlikust ülesandmisest.

13. märtsil 1918 ilmus Kesküla Stockholmi politseisse ja teatas, et 23. veebruaril olid teda külastanud kaks eestlast: 1896. aastal Pärnus Liivimaal sündinud Raoul Alberg ja tema vend, 1898. aastal Sindi mõisas Pärnumaal sündinud Harry Alberg.¹¹¹ Mehed olid rääkinud, et on mõlemad Rootsi põgenenud Vene armee desertöörid. Raoul Alberg oli deserteerinud 1915. aasta lõpul või 1916. aasta algusel ning töötanud 1916. aasta märtsi alguseni Umeås. Pärast seda oli ta sõitnud Kristianiasse Norras, kus lasi end Bergmani nime all ühele Rootsi laevale munsterdada. Seejärel oli ta olnud Inglismaal ja teeninud Norra laeval, 1917. aasta jaanuaris aga Rootsi tagasi tulnud ja töötanud Bergmani nime all Umeå lähedal vabrikus. Sel ajal oli Rootsi deserteerinud ka vend Harry. Koos läksid vennad Norrasse, kus elasid Trondhjemis ja Kristianias ning tegid valenime all juhutöid. 1917. aasta 12. mail olid nad amnestiale lootes tagasi Venemaale sõitnud, kuid seal Saksa spioonidena kinni võetud. Albergidel oli õnnestunud aga põgeneda ja 16. novembri hommikul kell 4 uuesti üle Rootsi piiri Haparandasse tulla. Sealt sõitsid nad edasi Stockholmi, sealt omakorda 1917. aasta detsembris Umeåsse ja Narviki Norras, kust neid aga isikuttõendavate dokumentide puudumise tõttu tagasi saadeti.

Edaspidi olid nad viibinud mitmel pool Rootsis; saanud kohati mingit tööd, kuid enamjaolt tegelenud kerjamisega. Viimati olid vennad tulnud Alingsåsist, kus politsei oli neid kinni pidanud, kuid vabaks lasknud, kui nad lubasid sealt kaduda. Stockholmis olid nad mingist ajalehetoiemestusest – tõenäoliselt Aftonbladeti omast – saanud kaasmaalase Jaan Tõnissoni aadressi hotellis Regina, kus Tõnisson viibis Eesti Maapäeva välissaadikuna. Tõnisson oli andnud Albergidele 150 krooni ja saatnud mehed Kesküla juurde,¹¹² kellelt nad olid saanud veel 100 krooni. Viimati olid vennad öelnud, et olid saanud tööd Gustafsbergi portselanivabrikus.

¹¹⁰ Kesküla selleaegse tegevuse kohta Stockholmis vt lisaks Mart Kuldkepp, “Intriigid, provokatsioonid ja iseseisvuse süünd: Eesti välisdelegatsioon ja Aleksander Kesküla”, *Ajalooline Ajakiri*, 3 (2013), 321–374.

¹¹¹ Sveriges Riksarkiv Marieberg, Statens Utlänningskommission, Hemliga Arkivet, F, 11, A, Vol 2: P. M. 13.03.1918: Pärnust pärit rannarootslane Raoul Alberg (Kõrsa) elas www.geni.com andmetel 72 aasta vanuseks ning suri 1970. aasta 25. oktoobril Stockholmis, kuhu ta on ka maetud. Vend Harry Alberg (Kõrsa), kes pöördus tagasi Eestisse perekonna Tori vallas Taali külas asuvat Kõrsa pärustalu pidama, suri alles 1989. aastal.

¹¹² Tõnissoni ja Kesküla kokkupuudete kohta Stockholmis vt Kuldkepp, “Intriigid, provokatsioonid ja iseseisvuse süünd”, 338–341.

Kesküla ei uskunud, et Albergid tegeleksid spioneerimisega, kuid arvas, et mehed on kogenud petised ning seetõttu ei võinud nende antud teateid lõpuni usaldada.

Deserteerimise põhjused

Eestlastest desertööride poolt ülekuulamisprotokollides nimetatud põhjused väejooksuks ühtivad suuresti Maksim Oskini laiema hinnanguga, et Vene lihtsõdur polnud motiveeritud osalema sõjas, mille eesmärke ta ei mõistnud, ning konkreetsema osutusega, et olulist rolli desertereerimise ja enda vangiaandmise juures mängisid rasked olud ja eriti füüsiline karistamine sõjaväes.¹¹³

Rasket sõjaväeteenistust toovad väejooksu põhjusena välja pea kõik Rootsis tabatud Vene sõjaväe desertöörid, nende seas kõik ülal nimetatud eestlased. Esile tõstetakse ebapiisavat ja halba toitu ning liiga madalat palka (vt Uulmann, Tammer, Tomson, Akmann, Paljasma), samuti liiga raskeid füüsilisi harjutusi ja toimkondi (Tammer, Mäeots, Tomson, Willers). Väga tihti mainitakse sõdurite füüsilist karistamist (Tammer, Mäeots, Tomson, Akmann, Paljasma, Kippasto), mis Rootsi dokumentides kajastub sageli ka eufemismides nagu “halb kohtlemine ohvitseride poolt”.

Teenistusele oli ette heita ilmselt muudki, kuid võib arvata, et desertöörid ei hakanud ülekuulamistel kõigisse üksikasjadesse laskuma, või ei pandud neid protokollis kirja. Hendrik Akmanni ütlustest tulevad siiski välja rahvuslikud vastuolud sõjaväes, sh see, et eestlasi oli ohvitseride poolt koheldud halvemini, kui teisi sõdureid ning karistatud sagedamini ka füüsiliselt. Liisi Esse on sarnaseid järeldusi teinud eesti sõdurite päevikute ja kirjade põhjal, millest samuti ilmneb venelastest ohvitseride halb suhtumine eestlastesse ja kalduvus just neid füüsiliselt karistada. Ühes päevikus mainitakse vene kaassõdureid isegi peamise põhjusena, miks väejooksu ette tasuks võtta.¹¹⁴

Võib olla on märkimisväärne, et eestlastest sõdurite ülekuulamisprotokollidest tuleb vähem välja (siiski vt Akmann ja tema kaaslased) vene rahvusest desertööride puhul väga sagedast põgenemise põhjust, milleks oli hirm rindele saamise ees (siin artiklis nimetatutest Cerbanjok, Ivanoff ja Kasjanok). Samuti ei leidu nende ütlustes jälgegi mingist põhimõttelisest patsifismist ega ka lihtsalt vastumeelsust käimasoleva sõja suhtes (samas vt Kasjanok).

Seega võib Rootsis tabatud eestlastest desertööride ülekaalukalt olulisimaks põgenemismotivatsiooniks pidada sõjaväes valitsenud

¹¹³ Oskin, *Neizvestnye tragedii*, 260–266.

¹¹⁴ Esse, “Kuidas mõjutas Vene armee rahvuslik taustsüsteem”, 141–143, 145–146.

väljakannatamatuid olusid. Kui Liisi Esse toob eesti sõdurite kahe peamise motiivina armees püsimiseks välja hirmu karistuse ees ning viha sakslaste vastu,¹¹⁵ siis desertööride puhul suutis neist esimest siiski ületada soodne võimalus deserteerimiseks – mida väeüksuse paiknemine Soome-Rootsi piiri vahetus läheduses kahtlemata oli. Mitmed Rootsi jõudnud eesti desertöörid toovad lisamotivatsioonina välja ka kuulduseid, et mõnel kaassõduril oli samasugune teekond juba õnnestunud (Mäeots, Akmann, Tensing ja Karo, Paljasma).¹¹⁶

Kokkuvõtteks

Desertööride suur arv oli Esimese maailmasõja aegse Vene armee jaoks terav probleem, mille vastu võitlemine suuresti ebaõnnestus või andis loodetule vastupidise efekti (seda eriti sõdurite füüsiline karistamine ohvitseride ja allohvitseride poolt). Kokkuvõttes oli sellel nähtusel nii sümptomi kui põhjusena oluline roll nii Vene sõjaväe, kui kokkuvõttes terve tsaari riigi lagunemisel.

Rootsi jaoks muutusid üle piiri valguvad Vene väejooksikud märgatavaks probleemiks alates 1916. aasta kevadest, mil Soome-Rootsi piiril tugevdati piirivalvevägesid ning neisse kuuluvatele sõduritele avanes seega hea võimalus üle piiri põgenemiseks. Kui esialgu lubasid Rootsi ametivõimud tabatud desertööridel Põhja-Rootsi elama jääda, siis alates 1916. aasta novembrist, mil deserteerimised veelgi sagedasemaks muutusid, korraldati nende interneerimine Rootsi riigi teises otsas, Malmöhusi läänis. See korraldus toimus üldjoontes hästi kuni Veebruarirevolutsioonini, mille järel desertööride saabumine lakkas. Samal ajal hakkasid sagenema põgenemised väejooksikutele määratud Malmö-lähedastest elu- ja töökohadest, mille tõttu suur osa desertööre saadeti Soome või Venemaale välja.

Vene sõjaväes teeninud eesti desertööre, kellel õnnestus üle Soome piiri Rootsi põgeneda, koheldi tabamise korral sarnaselt oma Vene ja muudest rahvustest saatusekaaslastega. Nad ei erine teistest märgatavalt ka oma põgenemislugude või muu tausta poolest. Siiski viitab nende märgatav osakaal desertööride koguhulgast sellele, et eesti soost sõdurite arv pidi Soomes paiknevates Vene väeosades olema suhteliselt suur. Huvitav, kuid hetkel raskesti kontrollitav on Albert Tammeri väide, et Soomes paiknevatesse

¹¹⁵ Esse, “Kuidas mõjutas Vene armee rahvuslik taustsüsteem”, 145.

¹¹⁶ Esse viitab ühele Peterburi lähedal asunud sõdurile, kes arutas koju saadetud kirjades väejooksu võimalusi ning nägi peamise vastuargumendina deserteerimisele just selle teostamise tehnilist keerukust: Esse, “Kuidas mõjutas Vene armee rahvuslik taustsüsteem”, 145.

väeosadesse oli eestlasi paigutatud eesmärgipäraselt, kergendamaks ohvitseride suhtlust soome keelt rääkiva elanikkonnaga, mida olevat peetud saksasõbralikuks ja seega ebausaldusväärseks.

Eestlaste deserteerimise põhjuseid analüüsid tuleb kõige olulisema asjaoluna välja tuua rasked olud sõjaväes, sh sõdurite füüsilise karistamise ohvitseride poolt, mille juures võisid mõningast rolli mängida ka rahvuslikud vastuolud. Kaudse faktorina oli kindlasti oluline mõju ka väeüksuste piirilähedasel asukohal, mis muutis deserteerimise palju kergemaks.

Rootsi desertööripoliitika paistis ühest küljest silma suhtelise leebuse ja tihti ka *ad hoc* lahendustega, kuid teisalt kasvava läbimõeldusega ning katsetega desertööre mh luureandmete kogumiseks ära kasutada. Seejuures võib Rootsi kindralstaapi ja eeskätt selle rahulolematuid Haparanda esindajaid pidada rangema desertööripoliitika pooldajateks, samal ajal kui tsiviilvõimud, eriti kohaliku tasandi omad, võisid desertööridesse üsna hooltult suhtuda. Näib, et desertöörid ise jäid oma kohtlemisega üldjoontes rahule, seda vähemalt kuni 1917. aasta Veebruarirevolutsioonini, mil muutunud olud Venemaal tegid mõeldavaks tagasipöördumise.

Seni suhteliselt vähestele teadmistele Eesti sõduri sõjakogemuse kohta Esimeses maailmasõjas lisab Rootsi põgenenud desertööride lugu vaid väikese infokillu, mida ei maksa laiemas plaanis üle tähtsustada. Küll aga rõhutab seegi antud sõjakogemuse mitmekesisust ning sõduri võimalusi proaktiivseks tegutsemiseks kõigile ohtudele ja ähvardustele vaatamata. Vähemalt teatud juhtudel võis see ka nende elu päästa.

Rootsi ametivõimude seisukohalt oli Vene sõjaväe desertööride lugu pigem õnnestumine, ehkki võib arvata, et väejooksikutega seotud spioonihirmud olid üle paisutatud ning kasutatud meetmed ei teinud õieti ei head ega kurja. Küll aga on kogu juhtum sümptomaatiline kui üks neist ootamatutest probleemidest, mis sõjas neutraalseks jäänud riiki tabada võisid ning millega tahes-tahmata kuidagi toime tulla tuli.

ABSTRACT: Estonian deserters from the Russian Army to Sweden during World War I

For a soldier in the Russian army during World War I, desertion was one of the most active means he could use to influence his often miserable fate, which makes desertion in its way interesting as an extreme kind of war

experience. For Russian military and civil authorities, on the other hand, desertion was one of the major problems to the detriment of the war effort, and the fight against it was ultimately unsuccessful or even backfired, such as was the case with the reintroduction of corporal punishment of soldiers. Ultimately, widespread desertion contributed significantly towards the dissolution of the Russian Army and the Russian state itself.

This article focuses on a small and somewhat unusual category of Russian deserters: the ethnically Estonian soldiers who served in the Russian border guard regiments in Finland and deserted (as did many of their Russian comrades) over the Finnish border to Sweden. For neutral Sweden, this way of escaping from Russian military service created an unexpected problem, since there were initially no regulations in place as to what to do with caught deserters. In this article I consider how the Swedish authorities – the Civil Ministry and the General Staff – dealt with this challenge and how the deserters were treated in their new country of residence. At the same time, I focus on the deserters themselves: their individual backgrounds and the reasons for desertion, which also casts light on the circumstances prevailing in the Russian Army.

Russian deserters started arriving in Sweden in larger numbers from the spring of 1916 onwards. The border guard outposts in Finland were strengthened with new soldiers, many of whom sensed a good opportunity for easy escape over the border.

Originally, deserters who had been caught were allowed to stay close to the border on the Swedish side. From November 1916 onwards, however, when desertions became more frequent, it was deemed a security risk and the deserters were thereafter sent to the south of Sweden and interned in the Malmö area. This system functioned well until about the Russian February Revolution. After that, the number of new deserters was reduced to almost nothing, and the deserters already interned in Malmö started leaving their allocated places of residence and work, probably with the intention of returning to Russia, where amnesty had been declared for deserters and shirkers. In most cases, the men were caught again and deported to Finland or Russia with the help of Swedish authorities.

The ethnically Estonian deserters who managed to escape to Sweden were treated the same way as their comrades of Russian and other nationalities who had also deserted. The stories of their escape or other background information that can be discerned from interrogation protocols are not particularly different from those of other deserters. Their relatively large percentage

among all Russian Army deserters, however, must mean that the number of Estonians in the regiments in Finland must have been significant.

An analysis of the motivations behind the Estonians' decision to desert shows that by far the most important factor was harsh conditions in the army: low pay, bad and insufficient food, hard exercise and especially corporal punishment of soldiers by officers. National conflicts between Estonians and Russians probably also played a certain role, making military service even more unbearable for Estonians. A major indirect influence was certainly the location of the outposts close to the border, which probably made the idea of deserting much more attractive.

The Swedish approach to the problem of deserters was characterised by relative mildness and, at least in the beginning, somewhat *ad hoc* solutions. As time went by, however, Swedish policy became stricter and a form of internment was instituted. At the same time, the General Staff's intelligence department tried to take advantage of the deserters' knowledge about Russian forces in Finland. Local Swedish authorities, however, could be much more lacklustre in their attitude towards the deserters. The men themselves who had escaped to Sweden seem to have been relatively satisfied with their treatment, at least until the Russian February Revolution.

The story of the Estonian deserters in Sweden makes a small contribution to our still relatively poor knowledge of the fate and war experience of Estonian soldiers in World War I. However, research in this field must continue to be enriched with other case studies and eventually also generalisations. From the perspective of the Swedish authorities, the situation was handled quite successfully, even though the fears of espionage were likely exaggerated and the internment of deserters in Malmö probably made no real difference. At the same time, however, the case is symptomatic as an example of the kind of entirely unexpected problems that a state that had remained neutral in the war had to handle and come to terms with.

KEYWORDS: history of Sweden, First World War, desertion, war experience

MART KULDKEPP (b. 1983), Lecturer in Contemporary Scandinavian History, Department of Scandinavian Studies (SELCS)/European Social and Political Studies, University College London.*

* Correspondence: Department of Scandinavian Studies (SELCS), University College London, Gower Street, London WC1E 6BT, UK. E-mail: m.kuldkepp@ucl.ac.uk